

Criticism and Sociological Analysis of Mehdi Akhavan-Sales's Poem "*Winter*"

Kamal Rasoulia^{*}, Rahim Koushesh Shabestari^{**}

Fatemeh Modarresi^{***}

Abstract

The present study, with a sociological critical approach, analyzes Mehdi Akhavan-Sales's poem "Winter" as a literary document of the socio-political crises in Iran in the 1951 and 1961. The main issue of the article is the dominance of formal and structural readings in previous studies and the lack of attention to the causal links between the text and its historical-social context. Therefore, the following essay attempts to show, through a layered analysis, how "*Winter*" depicts the fragility of human relations, the collapse of collective trust, and the mechanisms of isolation in an atmosphere of tyranny, and at the same time has the capacity to become a call for hidden solidarity. The theoretical framework of the research is based on Hippolyte Taine's triad: race, milieu, and historical moment, which is integrated with contemporary sociological theories to enrich the explanation, including: Durkheim's anomie and crisis of social cohesion in explaining abnormality and broken bonds; Foucault's panopticon surveillance and internalization of power in analyzing self-censorship and pervasive fear; Bourdieu's social capital in explaining the decline of

* Ph.D in Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Urmia University, Urmia, West Azerbaijan Province, Iran (Corresponding Author), k.rasoulia@urmia.ac.ir

** Associate Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature Faculty of Literature and Humanities, Urmia University, Urmia, West Azerbaijan Province, Iran, r.k.shabestari@urmia.ac.ir

*** Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Urmia University, Urmia, West Azerbaijan Province, Iran, f.modarresi@urmia.ac.ir

Date received: 08/05/2025, Date of acceptance: 07/01/2026

support networks and trust; Merton's adaptation, especially withdrawal, in explaining social withdrawal; Scott's everyday resistance in understanding small actions as a problem of cultural resistance, and Ulrich Beck's idea of social risk in interpreting the limited horizon of the future. The research method is qualitative and analytical-interpretive, and the data were collected from the text of the poem and historical and research sources. The results show that, with the help of the metaphor of "*winter*" and using symbolic images and a specific poetic language, the Akhavan-Sales creatively depicted the challenges and the deplorable social and cultural situation of Iranian society in the 1951 and 1961, and at the same time, while expressing the post-coup suffocation, it considered the possibility of rebuilding social bonds through everyday resistance.

Keywords: Mehdi Akhavan-Sales, Winter, Sociological Criticism, Contemporary Theories, Hippolyte Taine, George Ritzer.

Introduction

In the scope of contemporary Persian literature, the poetry of Mehdi Akhavan-Sales, with its social approach, is considered an outstanding example of a two-way interaction between art and society. The poem "*Winter*" is one of Akhavan's masterpieces, which is considered a living document of the social crises in Iran after the coup of 1953. This poem, by using natural metaphors such as winter and scorching cold, depicts the overall scheme and structure of a society that has fallen into the clutches of political tyranny, isolation, and disillusionment. In this research, we intend to examine the hidden layers of this work using sociological criticism and show how literature can be a powerful tool for analyzing social concerns. Because learning sociological thinking means developing a way of thinking and the power of imagination, and the sociologist has the ability to free himself from the urgency of his personal circumstances and place everything in a broader context (cf. Chavoshian, 2008: 5). Hippolyte Taine, as one of the pioneers in this field, has presented a scientific framework for analyzing literary texts with his famous triad of race, milieu, and historical moment. In analyzing the poem "*Winter*", this triad is the main basis. Iranian culture with mythological references and native symbols, the cold and stifling environment of the post-coup, and the historical moment of the defeat of the national movement all play a role in shaping the themes of the poem. However, to achieve a more comprehensive and contemporary analysis, this study adopts a multi-theoretical approach and applies the theories of other prominent sociologists - including Emile

401 Abstract

Durkheim's concept of anomie and social solidarity in interpreting the collapse of social norms and collective isolation; Michel Foucault's panopticon surveillance and internalization of power in examining mechanisms of repression and self-censorship; Pierre Bourdieu's social capital in analyzing the loss of trust and support networks; James Scott's everyday resistance in understanding the poet's call for hidden solidarity; Robert Merton's adaptation in describing individuals' retreat from social goals and social risk; Ulrich Beck's critique of the limitations of social vision and deceptive ideologies; and Robert Park's marginal position in depicting the inferior in a crisis-ridden society - in the critique and analysis of the poem "*Winter*". This integration, in addition to filling the gap of focusing solely on Taine's theory, offers new insights into the sociology of Persian literature.

Materials and methods

The present study, with a qualitative and analytical-interpretive approach, deals with the sociological criticism of the poem "*Winter*" by Akhavan-Sales. In order to enrich the analysis, in addition to using Taine's theory, the theories of other prominent sociologists have also been used. This multi-theoretical approach allows the symbols and metaphors of the poem to be interpreted in layers in the context of the post-coup crisis in Iran in 1953. Data were collected from the original text of the poem, historical sources, and research background. The criticism and analysis of the poem was conducted with a focus on the reflection of isolation, rejection, and hope for social solidarity. The research stages include reviewing the background, explaining the theoretical foundations, detailed analysis, and drawing conclusions.

Discussion and results

In analyzing the poem "*Winter*" a variety of theoretical frameworks can be used that go beyond Hippolyte Taine's tripartite approach. Taine, by emphasizing the determinism of external factors in the formation of literary works, provides a basis for examining social causality, but integrating it with the views of Emile Durkheim on anomie, Michel Foucault on panopticon surveillance and the internalization of power, Pierre Bourdieu on social capital and cultural distinction, Robert Merton on adaptation theory, James Scott on the concept of everyday resistance, Ulrich Beck on social risk, and George Ritzer on the uniformity and controllability of society, allows for a deeper analysis. These approaches interpret the poem as a social document in which natural metaphors have become tools for

critiquing power structures. From Durkheim's perspective, the poem "*Winter*" is an expression of structural anomie; Where traditional norms of mechanical solidarity in Iranian society, under the influence of political crises, give way to individual isolation. The Akhavan-sales portrays the collective soul in the form of cold and depressed images that reflect the conflict between social goals and available means. A concept that Merton describes in the framework of backward adaptation. Foucault sees this isolation as the result of pervasive surveillance. Panopticon surveillance that forces individuals to self-control, to the point where even a simple greeting is considered a dangerous act. Foucault saw in Jeremy Bentham's Panopticon system, a design and place to see individuals in society from every side and angle, a model of the emergence of a systematic strategy of punishment that resulted in reaching inside the individual, to reform the soul and monitor his body. (Foucault, 2024: 217) In this connection, the language of poetry highlights the internalization of power, which has transformed society into an invisible prison. Bourdieu, focusing on social capital, sees poetry as a critique of the analysis of support networks, where human relations, due to class and cultural distinctions, have become cold and the underprivileged are deprived of access to emotional resources. This view is consistent with Bauman's concept of fluid identity; in modern fluid societies, the identity of marginalized individuals such as the Akhavan-sales, in post-coup historical crises, leads to exclusion and displacement, but at the same time creates the potential for resistance. Scott sees this resistance in everyday actions such as the call to "*open the door*" or "*light the lantern*"; covert actions that provide a space for the reconstruction of solidarity in the face of authoritarian structures, without leading to direct uprising. Beck, emphasizing social risk, interprets the poetic image of "*the dark and slippery path*" as a symbol of risk-oriented societies, where individuals focus on individual management of threats rather than collective planning, which leads to a limitation of social insight. Marcuse considers the red sky to be a dominant ideology that inspires false hope for change in order to neutralize real resistance. Ritzer compares this situation to the *McDonaldization* of society. The monotony of day and night in the poem expresses the controllability and predictability of human relations, which have become a mechanical process under the influence of modern power structures. Tenn completes these elements within the framework of historical determinism; the cold environment of Iran after the coup, the rich but disillusioned Iranian culture, and the historical moment of the defeat of national

ideals all play a role in shaping the poem's themes and make it a necessary product of social causality. This multi-layered analysis places poetry beyond a literary work as a tool for understanding social dynamics. Using seasonal metaphors, Akhavan allows the audience to reflect on ways out of the doldrums, thus explaining its lasting impact on subsequent generations.

Conclusion

Mehdi Akhavan-sales's poem "*Winter*", in the light of sociological criticism and relying on Hippolyte Taine's tripartite approach, is a living document of the lived experience of Iranian society in the post-coup period of 1953. This poem shows how "*race*" as culture and historical memory, "*milieu*" as a suffocating socio-political atmosphere, and "*historical moment*" as a period of failure of national ideals, intertwine and transform a poetic text into a dark mirror of a critical period. Using the central symbol of "*Winter*", Akhavan depicts the state of stagnation of human relations, the collapse of collective trust, the rupture of bonds, and the dominance of despair and hopelessness, and in this way, places his poem in the position of a narrative of the "*structural anomie*" of Iranian society. The findings of this study show that relying solely on the triad of ten, although necessary to explain the causality between the text and the social context, is not sufficient to understand the deeper layers of the poem; therefore, its integration with the theories of contemporary sociologists has opened up new analytical horizons. From Durkheim's perspective, the dominant atmosphere in poetry is a manifestation of the collapse of norms and social cohesion, which has become a sign of the disintegration of the simplest forms of solidarity. Merton's theory of adaptation explains this situation in the form of "*retreat*" and passive withdrawal from legitimate social goals and means, and the opening stanzas of the poem are the concrete embodiment of this pattern. In connection with these two, Ulrich Beck's concept of "*social danger*" highlights the limitation of the horizon of vision to the "*present*" and the inability to understand the future in the context of an insecure and crisis-ridden society. On the other hand, the analysis of the poem, inspired by Foucault's thought, showed that the scorching cold of winter is not simply a natural state, but a symbol of panopticon surveillance and the internalization of power; a society in which "*heads are in the sleeves*" and "*hands are hidden*" is actually dominated by mechanisms of self-censorship and constant fear. Meanwhile, Bourdieu, by proposing social capital, provides the possibility of a deeper understanding of the collapse of support networks, mutual distrust, and the de-

affection of human relationships. In various stanzas of the poem, the Akhavan-sales, by emphasizing the loss of friends' visits, reluctant affection, and the ego that has become like a "wall" gives this erosion of social capital a poetic language. On another level, by referring to Marx's concepts of alienation, the "sad lollipop" the "smashed stone" and the "awkward tune" become collective representatives of the marginalized and marginalized intellectuals of post-coup society; a subject who belongs neither to the East nor the West, and whose colorlessness and marginalization symbolize a crisis of identity and structural exclusion. However, the poem does not stop at the level of describing the crisis. Using James Scott's concept of "everyday resistance" the invitation to "open the door" "respond to the greeting," and "light the lantern" are seen as small but meaningful actions to restore solidarity and break the cycle of isolation; actions that, in the midst of an atmosphere of repression, provide the possibility of rebuilding social capital and collective hope in a hidden and gradual way. Finally, it can be said that the poem "Winter" in this multi-theoretical reading, beyond a prominent literary work, becomes a sociological text in which the Akhavan-sales simultaneously plays the role of narrator of the crisis, critic of power structures, and transcendent of hope. His winter is not just a narrative of despair; it is a winter that carries within itself the possibility of spring in the form of a call for solidarity, awakening, and everyday resistance.

Bibliography

Persian Sources

- Aboulhassan Tanhaei, H., & Soume'e Hazrati, Z. (2009). A theoretical review of social capital research in Iranian society. *Journal of Behavioral Sciences*, (1), 29–52.
- Ahmadi, H., & Dehghani, R. (2015). Opinions and thoughts of Ulrich Beck; theorist of the risk society. *Journal of Social Development*, 10(2), 101–126.
- Akhavan-sales, Mehdi (2018) *Winter*, Tehran: Zemestan.
- Bayat Rizzi, Z., & Taslimi, R. (2016). A critical review of social thoughts on death with regard to the specific situation of Iran. *Iranian Journal of Social Studies*, 9(3–4), 36–56.
- Charon, Joel (2000). *Ten Questions from the Perspective of Sociology*, translated by Manouchehr Sabouri, Tehran: Ney.
- Eliot, A., & Turner, B. (2011). *Readings in contemporary social theory* (F. Arshad, Trans.). Tehran: Jame'e-shenasan Publications. (Original work published in English)
- Farshidvard, Khosrow (2003). *About Literature and Literary Criticism*, Volume 1, Tehran: Amir Kabir.

405 Abstract

- Foucault, M. (2024). *Discipline and punish: The birth of the prison* (N. Sarkhosh & A. Jahandideh, Trans.). Tehran: Ney Publications. (Original work published 1975)
- Goldmann, Lucien (1998). *An Introduction to the Sociology of Literature*, translated by Mohammad Jaafar Puyandeh, Tehran: Naqsh-e Jahan.
- Giddens, Anthony and Birdsall, Karen (2008). *Sociology*, Translated by Hassan Chavoshian, Tehran: Ney.
- Hesarakhi, Mohammad Reza and Mahin Khatibnia (2021). Reflection of the Sociological and Social Themes of Poetry in Contemporary Literature Compared to Other Periods of Persian Poetry, *Sociological Research*, 15(3): 137-163.
- Khosravi-Shakib, Mohammad and Mojtaba Javadinia (2011). Dialectic of form and Content in the poetry of the Akhavan-sales of the winter, *Shiraz University Bustan-e Adab magazine*,4(2):77-98.
- Coen, Bruce (2007). *Basics of Sociology: With Basic Revision and Additions*, translated by Gholam Abbas Tavassoli and Reza Fazel, Tehran: Samt.
- Mohammadi, Zahra and Ayoub Esmailnejad (2017). The Application of Michael Rifater's Theory on the Poetry of the Akhavan-sales's Winter, *Pazand Quarterly*, 13(50-51):81-91.
- Mughaiyeth, Amir-Hossein and Tahereh Mousivand (2018). Structural Analysis of the Poetry of Winter of the Akhavan-sales, *Rokhsar-e Zaban*, 6 – 7(2): 25-46.
- Nazerzadeh Kermani, Farhad (1991). "A Look at Hippolyte Taine's Thoughts and Sociological Criticism of Literature and Art", *Show Publishing*, Old Period, 43: 22-29.
- Pietre, A. (1973). *Marx and Marxism* (Sh. Zia'ian, Trans.). Tehran: University of Tehran Press. (Original work published in French)
- Portes, A., and others (2010). *Social capital: Trust, democracy and development* (H. Pouyan & A. Khakbaz, Trans.). Tehran: Shirazeh Publications. (Original work published in English)
- Rasoulia, K., & Koushesh-Shabestari, R. (2025). Sociological authenticity of literature. *Literary and Social Researches*, 3(10), 67–84.
- Ritzer, G. (1995). *Sociological theory* (A. R. Gharavi Zad, Trans.). Tehran: Academic Jihad Publications. (Original work published 1983)
- Ritzer, G. (2001). *Sociological theory in the contemporary era* (M. Salas, Trans.). Social Sciences Critical Review, (5th ed.). Tehran: Elmi Publications. (Original work published 1992)
- Shamisa, Sirous (2009). *Literary Criticism*, second edition, Tehran: Mitra.
- Tadié, Jean-Yves (1998). *Literary Criticism in the 20th Century*, translated by Mohammad Rahim Ahmadi, Tehran: Soureh.
- Taine, H. (1876). *Les Origines de la France Contemporaine*, Paris: Hachette.
- Taine, H. (1881). *History of English Literature*, London: Kegan Paul.
- Vahida, Fereydoun (2009). *Sociology in Literature*, Vol. 2, Tehran: Samt.
- Zamani, S. (2014). Foundations of social order and the crisis of modern society in the thoughts of Max Weber and Émile Durkheim. *Journal of Nations Law*, (14), 479–506.

Zarrinkoub, Abdul Hossein (2013). *Literary Criticism*, 10th edition, Tehran: Amir Kabir.

English Sources

H. A. Taine. (1886). *History of English Literature*. Translated By H. Van Laun. One of the Masters At the Edinburgh Academi. With a Preface Prepared Expressly for this Tramlation by the Authop. TWO VOLUMES IN ONE. NEW YORK HENKY HOLT AND COMPANY.

Merton. Robert K. (1964). Anomie, Anomia and Social Interaction: Cnotexts of Deviant Behavior in Marshall B. Clinard, (Ed.) Anomie and Deviant Behavior: A Discussion and Critique, NY: The Free Press.

Scott. J. (2002). Every Day Resistance in Cultural Resistance Reader by Duncombe, London: Verso.

نقد و تحلیل جامعه‌شناختی شعر «زمستان» مهدی اخوان ثالث

کمال رسولیان*

رحیم کوشش شبستری**، فاطمه مدرسی***

چکیده

پژوهش حاضر با رویکرد نقد جامعه‌شناختی، به واکاوی شعر «زمستان» مهدی اخوان ثالث به‌مثابه سندی ادبی از بحران‌های اجتماعی-سیاسی ایران دهه‌های ۳۰ تا ۴۰ می‌پردازد. مسئله اصلی مقاله، غلبه خوانش‌های صوری و ساختاری بر مطالعات پیشین و کم‌توجهی به پیوندهای علی میان متن و بستر تاریخی-اجتماعی آن است؛ از این رو، جستار پیش‌رو می‌کوشد با تحلیلی لایه‌لایه نشان دهد چگونه «زمستان» تصویرگر خمود روابط انسانی، فروپاشی اعتماد جمعی و سازوکارهای انزوا در فضای استبداد است و در عین حال ظرفیت تبدیل شدن به فراخوانی برای همبستگی پنهان را دارد. چارچوب نظری تحقیق بر سه‌گانه هیپولیت تن، یعنی نژاد، محیط و لحظه تاریخی، استوار است. برای غنی‌سازی تبیین، این انگاره با نظریه‌های جامعه‌شناختی معاصر از جمله: آنومی و بحران انسجام اجتماعی دورکیم در توضیح بی‌هنجاری و گسست پیوندها؛ نظارت پانوپتیکونی و داخلی‌سازی قدرت فوکو در تحلیل خودسانسوری و ترس فراگیر؛ سرمایه اجتماعی بورديو در تبیین افول شبکه‌های حمایتی و اعتماد؛ انطباق مرتون به‌ویژه عقب‌نشینی، در توضیح کناره‌گیری اجتماعی؛ مقاومت روزمره اسکات در فهم کنش‌های کوچک به مزله مقاومت فرهنگی و نیز ایده مخاطره اجتماعی اولریش بک در تفسیر محدودبودن افق آینده، ادغام شده‌است. روش پژوهش کیفی و تحلیلی-تفسیری است و داده‌ها از متن شعر و منابع تاریخی و پژوهشی گردآوری شده‌اند. نتایج نشان می‌دهد اخوان به مدد استعاره «زمستان» و با استفاده از

* دکترای تخصصی زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ارومیه (نویسنده مسئول) k.rasouliaan@urmia.ac.ir

** دانشیار بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ارومیه، r.k.shabestari@urmia.ac.ir

*** استاد بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ارومیه، f.modarresi@urmia.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۱۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۱۷

تصاویر نمادین و زبان شعری خاص، چالش‌ها و وضعیت اجتماعی و فرهنگی اسفبار جامعه ایران دهه ۳۰ تا ۴۰ را به شیوه‌ای خلاقانه به تصویر کشیده و همزمان با بیان خفقان پساکودتا، امکان بازسازی پیوندهای اجتماعی از رهگذر مقاومت‌های روزمره را مد نظر قرار داده است.

کلیدواژه‌ها: مهدی اخوان‌ثالث، زمستان، نقد جامعه‌شناختی، نظریه‌های معاصر، هیپولیت ین، جورج ریتزر.

۱. مقدمه

در گستره ادبیات فارسی معاصر، شعر مهدی اخوان ثالث، با رویکردی اجتماعی، نمونه‌ای برجسته از یک تعامل دوسویه میان هنر و جامعه به شمار می‌رود. شعر «زمستان»، یکی از شاهکارهای اخوان است که سندی زنده از بحران‌های اجتماعی ایران پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ به حساب می‌آید. این شعر، با بهره‌گیری از استعاره‌هایی طبیعی همچون زمستان و سرمای سوزان، شما و پیکره کلی جامعه‌ای را به تصویر می‌کشد که در چنگال استبداد سیاسی، انزوا و سرخوردگی فرو رفته است. در این پژوهش، در نظر داریم با بهره‌گیری از نقد جامعه‌شناختی (Sociological criticism)، لایه‌های پنهان این اثر را بررسی کرده و نشان دهیم که چگونه ادبیات می‌تواند ابزار قدرتمندی برای واکاوی دغدغه‌های اجتماعی باشد. چراکه آموختن تفکر جامعه‌شناختی، به معنای پرورش دادن نحوه نگارش و قوه تخیل است و جامعه‌شناس، این قابلیت را دارد تا از بند فوریت اوضاع و احوال شخصی خویش، رهایی یابد و همه چیز را در متن گسترده‌تری قرار دهد (ن.ک: چاوشیان، ۱۳۸۷: ۵). نقد جامعه‌شناختی ادبیات، که ریشه در اندیشه‌های قرن نوزدهم دارد، بر تأثیر عوامل خارجی بر خلق آثار ادبی تأکید می‌کند و به این خاطر که بخش عظیمی از مطالعات ادبی، به تحلیل درون‌مایه‌های موجود در نوشتارهای فرهنگی و ادبی مرتبط است که از آن تحت عنوان نقد جامعه‌شناختی یاد می‌شود؛ پژوهش‌گر منتقد، ناگزیر است برای راه‌یابی و رخنه در دنیای سخنور و ادیب، مسیر موضوعات مربوط به دانش جامعه‌شناسی، روانشناسی و یا تاریخ را در پیش گیرد و برای تبیین مدلول خود از انواع نقد اخلاقی و یا جامعه‌شناسی بهره‌گیرد (ن.ک: زرین‌کوب، ۱۳۹۲: ۶۶۶). در این میان هیپولیت ین (Hippolyte Tain)، در جایگاه یکی از پیشگامان این حوزه، با سه‌گانه مشهور خود، نژاد (Rsce)، محیط (Milieu) و لحظه (Moment) تاریخی، چارچوبی علمی برای تحلیل متون ادبی

نقد و تحلیل جامعه‌شناختی شعر «زمستان» ... (کمال رسولیان و دیگران) ۴۰۹

ارائه داده‌است. در تحلیل شعر «زمستان»، این سه‌گانه مبنای اصلی قرار می‌گیرد. فرهنگ ایرانی با ارجاعات اساطیری و نمادهای بومی، محیط سرد و خفقان‌زای پساکودتا و لحظه تاریخی شکست جنبش ملی، همگی در شکل‌گیری مضامین شعر نقش دارند. با این حال، برای دستیابی به تحلیلی جامع‌تر و معاصرتر، این پژوهش رویکردی چندنظریه‌ای اتخاذ کرده و نظریه‌های جامعه‌شناسان برجسته دیگر - از جمله مفهوم آنومی و همبستگی اجتماعی امیل دورکیم (Émile Durkheim) در تفسیر فروپاشی هنجارهای اجتماعی و انزوای جمعی؛ نظارت پانوپتیکونی و داخلی‌سازی قدرت میشل فوکو (Paul-Michel Foucault) در بررسی مکانیسم‌های سرکوب و خودسانسوری؛ سرمایه اجتماعی پی‌یر بوردیو (Pierre Bourdieu) در تحلیل از دست رفتن اعتماد و شبکه‌های حمایتی؛ مقاومت روزمره جیمز اسکات (James Scott) در درک دعوت شاعر به همبستگی پنهان؛ انطباق رابرت مرتون (Robert King Merton) در توصیف عقب‌نشینی افراد از اهداف اجتماعی و مخاطره اجتماعی اولریش بک (Ulrich Beck) در نقد محدودیت بینش اجتماعی و ایدئولوژی‌های فریبنده و موقعیت حاشیه‌ای رابرت پارک (Robert Ezra Park) در تصویرسازی فرودستان در جامعه بحران‌زده - را در نقد و تحلیل شعر «زمستان»، به کار می‌گیرد. این ادغام، علاوه بر اینکه کاستی تمرکز صرف بر نظریه‌تین را پر می‌کند، بینش‌های نوینی در جامعه‌شناسی ادبیات فارسی ارائه می‌دهد.

۱.۱ بیان مسئله

شعر رسانه‌ای پویاست که افزون بر بیان عواطف فردی، ابزاری برای واکاوی لایه‌های پنهان تحولات اجتماعی نیز به‌شمار می‌رود. شعر «زمستان» اخوان ثالث، نمونه‌ای برجسته از این کارکرد است؛ جایی که استعاره‌های طبیعی به نمادی از خمود روابط انسانی، فروپاشی اعتماد جمعی و حاکمیت استبداد سیاسی بدل می‌شوند. با این حال، چالش اصلی در نقد و واکاوی این اثر، متمرکزبودن تحلیل‌های موجود به جنبه‌های صوری و ساختاری، بدون کاوش عمیق در پیوندهای جامعه‌شناختی آن با واقعیت‌های تاریخی ایران است که منجر به درک نادرست از نقش شعر در مقاومت فرهنگی شده است. این مسئله با توجه به خلأ نظری موجود، تشدید می‌شود. هرچند هیپولیت تین با سه‌گانه خود، چارچوبی علمی برای بررسی متون ادبی ارائه می‌دهد، اما مطالعات پیشین کمتر به کاربرد مستقیم آن در «زمستان» پرداخته‌اند. افزون بر این، غفلت از ادغام این رویکرد با نظریه‌های معاصر، موجب شده تا

پتانسیل شعر در بازسازی انسجام اجتماعی نادیده گرفته شود. این شکاف، ضرورت پژوهشی نوین را ایجاب می‌کند تا با تحلیلی لایه‌لایه، نشان دهد چگونه «زمستان» به فراخوانی برای بیداری جمعی جوامع بحران‌زده تبدیل می‌شود. برای این منظور، بهره‌گیری از نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر جورج ریتزر (George Ritzer) در تحلیل و نقد شعر «زمستان» راهگشا است؛ چرا که مؤلف، با اشراف و تبحر تحسین‌برانگیزی مفاهیم و اصطلاحات تخصصی نظریه‌ها و مکاتب جامعه‌شناسی را به‌جا و درست به‌کار گرفته است (نک: ثلاثی، ۱۳۸۰: ۱۴۵).

۲.۱ پرسش‌های پژوهش

- الف. نظریه‌های جامعه‌شناختی آنومی دورکیم، نظارت پانوپتیکونی فوکو و سرمایه‌ اجتماعی بوردیو، در کنار سه‌گانه هیپولیت‌تن، با چه کیفیتی به تفسیر نمادهای انزوا و سرخوردگی اجتماعی پرداخته‌اند؟
- ب. مفاهیم مقاومت روزمره جیمز اسکات و ازخودبیگانگی مارکس، به چه شکل پردشدگی فرهنگی و حاشیه‌نشینی را در شخصیت‌پردازی شاعر برجسته می‌سازند؟
- ج. کاربرد نظریه‌های انطباق مرتون و مخاطره اجتماعی بک، چگونه به درک گذار از انزوای فردی به امید جمعی کمک می‌کنند؟

۳.۱ روش پژوهش

جستار پیش‌رو، با رویکردی کیفی و تحلیلی-تفسیری، به نقد جامعه‌شناختی شعر «زمستان» اخوان‌ثالث می‌پردازد. برای غنی‌سازی تحلیل، در کنار بهره‌گیری از نظریه‌تن، از نظریه‌های جامعه‌شناسان برجسته دیگر نیز استفاده شده است. این رویکرد چندنظریه‌ای، اجازه می‌دهد تا نمادها و استعاره‌های شعر در بستر بحران پساکودتای ۱۳۳۲ ایران، به صورت لایه‌لایه تفسیر شوند. داده‌ها از متن اصلی شعر، منابع تاریخی و پیشینه پژوهشی جمع‌آوری شده‌اند. نقد و تحلیل شعر با تمرکز بر بازتاب انزوا، پردشدگی و امید به همبستگی اجتماعی انجام گرفته است. مراحل پژوهش شامل بررسی پیشینه، تبیین مبانی نظری، تحلیل تفصیلی و نتیجه‌گیری است.

۴.۱ اهداف پژوهش

پژوهش حاضر با هدف اصلی واکاوی لایه‌های جامعه‌شناختی شعر «زمستان» اخوان ثالث، بر پایه سه‌گانهٔ تن، فرهنگ، محیط و لحظهٔ تاریخی و ادغام آن با دیدگاه‌های دورکیم در آنومی، فوکو در نظارت قدرت، بوردیو در سرمایه اجتماعی، اسکات در مقاومت پنهان، مرتون در انطباق، کارل مارکس در ازخودبیگانگی (Karl Marx's theory of alienation) و بک در مخاطره اجتماعی، به تحلیل و نقد بند به بند شعر می‌پردازد. اهداف فرعی پژوهش نیز شامل پر کردن خلأ تمرکز بر رویکرد تن در مطالعات پیشین، تبیین بازتاب بحران‌های پساکودتا در نمادهای انزوا و طردشدگی و ارائهٔ بینش‌های نوین در نقش ادبیات معاصر فارسی برای بازسازی انسجام جمعی در جوامع تحت سرکوب است.

۵.۱ پیشینه پژوهش

با عنایت به تأثیر دوسویهٔ ادبیات و جامعه‌شناسی بر یکدیگر، جستارهای جامعه‌شناسی ادبیات از ارزشمندترین نتایج و پیشرفت‌های علمی-پژوهشی است که از گذشته تاکنون، همواره مورد توجه و باب طبع محققان این حوزه بوده است. از برجسته‌ترین چهره‌هایی که در کارنامهٔ ادبی خود، نظریه و دیدمان‌های معتبری در قلمرو نقد جامعه‌شناختی و ادبیات دارد؛ هیپولیت تن است که بستری فکری، فرهنگی و ادبی را برای ظهور ادبیاتی نوگرا فراهم آورده است. در حیطهٔ مباحث جامعه‌شناختی با تمرکز بر آثار اخوان ثالث و مشخصاً سرودهٔ زمستان او نیز، که رویکرد و نگرشی کاملاً اجتماعی دارد؛ مطالعات بسیار فاخری صورت گرفته است که در این بخش از مقاله به مرور آنها خواهیم پرداخت. ناظرزاده کرمانی (۱۳۷۰) در مقاله‌ای تحت عنوان «نگاهی به اندیشه‌های هیپولیت تن و نقد جامعه‌شناختی ادبیات و هنر»، به ارتباط تنگاتنگ دانش ادبیات و هنر با اندیشه‌های جامعه‌شناسی پرداخته و معتقد است که آراء و نظریه‌های تن، زمینه‌ای برای چالش‌های نقد جامعه‌شناختی ادبیات در سدهٔ بیستم فراهم ساخته است. خسروی شکیب و جوادی‌نیا، (۱۳۹۰) در تحقیقی با موضوع «دیالکتیک شکل و محتوا در شعر زمستان اخوان ثالث»، به کشف و ضبط اشارت‌های کمترآشنا در نظام صوری سرودهٔ مزبور توجه نشان داده‌اند و در پی نشان‌دادن راز ماندگاری و تأثیرگذاری شعر مورد نظر بوده‌اند. محمدی و اسماعیل‌نژاد (۱۳۹۶) در نوشتاری تحت عنوان «کاربست نظریهٔ مایکل ریفاتر بر شعر زمستان اخوان ثالث»، ابتدا دیدگاه نظری ریفاتر را معرفی و در ادامه بر پایهٔ آن، خوانش شعر زمستان را به لحاظ تصویرپردازی بررسی

کرده‌اند. مغیث و موسیوند (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل ساختاری شعر زمستان اخوان‌ثالث»، عوامل همبستگی شعر بر پایه نظریه انسجام‌هالیدی و حسن را بررسی و نقش روابط موجود بر عناصر ساختاری شعر را تبیین نمودند و تأیید کردند که اخوان، به خوبی توانسته است فضای آکنده از یأس و نومیدی را در جامعه عصر خود، به تصویر بکشد. حصارکی و خطیب‌نیا (۱۴۰۰) در پژوهشی با عنوان «بازتاب بن‌مایه‌های جامعه‌شناختی و اجتماعی شعر در ادب معاصر در مقایسه با سایر ادوار شعر فارسی»، به تعهد اجتماعی هنرمند و ادیب به عنوان یکی از ارکان اصلی جامعه‌شناسی ادبیات پرداختند و مسائل اجتماعی و جامعه‌شناختی را در آثار بزرگان ادب معاصر بررسی و بازتاب آرمان‌های اجتماعی و چالش‌های موجود را به منزله بزرگ‌ترین رهاورد شعر معاصر، قلمداد کردند. رسولیان و کوشش‌شبه‌ستری (۱۴۰۴) در مقاله «سندیت جامعه‌شناختی ادبیات»، با بهره‌گیری از روش تحلیلی و بررسی نظریه‌های بازتاب، بوردیو، فمینیستی و پسااستعماری، تبیین کرده‌اند که ادبیات افزون بر اینکه نمایان‌گر شرایط اجتماعی، تاریخی و طبقاتی جوامع باشد، عاملی تأثیرگذار در بازتاب واقعیت‌های اجتماعی است که سندیت آن به ژانر و بافت وابسته است. از نظر نگارندگان، کاملاً مشخص است که میزان سندیت داده‌های ادبی در تحلیل‌های جامعه‌شناختی، به عواملی همچون نیت مؤلف، ژانر اثر، مخاطب، هدف و بافت تاریخی-اجتماعی متن بستگی دارد. این پژوهش همچنین تأکید دارد که ادبیات، به‌ویژه در قالب‌های واقع‌گرایانه و تاریخی، می‌تواند سندی مکمل در مطالعات جامعه‌شناختی به‌شمار آید. ضمن بررسی پژوهش‌های پیشین، مشخص شد که هرچند مطالعات ارزشمندی پیرامون شعر «زمستان» اخوان‌ثالث و نقد جامعه‌شناختی ادبیات انجام شده، اما تحلیل این شعر با تمرکز بر نظریه هیپولیت‌تن به‌صورت تخصصی کمتر مورد توجه قرار گرفته است. بخشی از این پژوهش‌ها به اهمیت نقش تن در نقد جامعه‌شناختی پرداخته‌اند، اما به تحلیل مستقیم شعر «زمستان» با این رویکرد مبادرت نورزیده‌اند. همچنین برخی از مقاله‌ها بر جنبه‌های ساختاری و صوری شعر «زمستان» متمرکز شده‌اند اما کمتر به بستر جامعه‌شناختی آن در چارچوب نظریه تن پرداخته‌اند. این شکاف پژوهشی، ضرورت بررسی شعر «زمستان» را از منظر سه‌گانه تن، نژاد، محیط و لحظه تاریخی، برجسته می‌کند. مقاله حاضر با پر کردن این خلأ، به تحلیل عمیق تأثیر عوامل اجتماعی-تاریخی بر این اثر پرداخته و رویکردی نوین در نقد جامعه‌شناختی شعر معاصر ارائه می‌دهد.

۶.۱ مبانی نظری پژوهش

دانش جامعه‌شناسی (Sociological knowledge) را می‌توان بررسی علمی زندگی گروهی انسان‌ها تعریف کرد. با تحقیق در علم جامعه‌شناسی می‌توانیم نگاهی تازه و نو به محیط اجتماعی پیرامون خود داشته باشیم و نسبت به تعیین جایگاه خود در جامعه، اهتمام بورزیم. این علم، می‌تواند توانایی ما را در درک و فهم منشأ نظرها و گرایش‌هایی که با اندیشه‌ها و رویکردهای ما به کلی متفاوت است؛ افزایش دهد (کوئن، ۱۳۸۶: ۱۴-۱۳). جامعه‌شناسی، بنابر طبیعت خود، دیدگاهی پرسشگر و انتقادی است. هر علمی باید درباره آگاهی مبتنی بر تجربه روزمره افراد تردید کند، اما دانش مورد بحث ما، به ویژه، باید در این زمینه تردید داشته باشد و این تشکیک به پرسش و این رویکرد تحلیلی به درک جامعه و انسان منجر شود. این نگرش در حقیقت در آنچه بسیاری از افراد مسلم فرض می‌کنند، تردید می‌کند (شارون، ۱۳۷۹: ۴۶). مبانی اصلی این پژوهش، نظریه هیپولیت تین است. تین معتقد است که متن ادبی، عناصر پراکنده جامعه را منظم کرده و به آفرینشی نو تبدیل می‌نماید، در حالی که تأثیر امپرسیونیسم (Impressionism) و ایده‌آلیسم (Idealism) را کاهش می‌دهد (باربری، ۱۳۷۸: ۶۵). در واکاوی شعر «زمستان»، سه‌گانه تین اجازه می‌دهد تا فرهنگ ایرانی با نمادهای بومی اش (نژاد)، فضای خفقان‌زای پساکودتا (محیط) و شکست جنبش ملی ۱۳۳۲ (لحظه) به عنوان عوامل شکل‌دهنده انزوا و سرخوردگی بررسی شوند. با توجه به اینکه یکی از گستره‌های مطالعات میان‌رشته‌ای که البته به ندرت مورد عنایت محققان قرار می‌گیرد، جامعه‌شناسی ادبیات است؛ از حوزه مطالعاتی یادشده که چهارچوب و قالب معنایی شعر و هر گونه ادبی دیگر را به اوضاع سیاسی-اجتماعی زمان پیدایش آن، پیوند می‌دهد (گلدمن، ۱۳۷۷: ۲۹) بهره خواهیم گرفت. البته برای عمق‌بخشی به تحلیل و فراتر رفتن از محدودیت‌های تین، این پژوهش رویکردی ترکیبی اتخاذ کرده و نظریه‌های جامعه‌شناسان معاصر را نیز که پیش‌تر ذکر شد، دخالت می‌دهد. این مبانی نظری، پتانسیل و قابلیت شعر را در بیداری جامعه برجسته می‌سازد و با ادغام دیدگاه‌های جورج ریتزر و دیگران به شناخت کامل‌تری از جوامع بحران‌زده کمک می‌کند. چنین چارچوبی، تحلیل را از سطح توصیفی به لایه‌های انتقادی ارتقا می‌دهد.

۷.۱ نقد ادبی و جامعه‌شناختی

نقد ادبی (literary criticism)، با تجزیه و تحلیل آثار ادبی و ارزش‌گذاری آنها، در تشخیص آثار ماندگار و برجسته، نقشی محوری دارد و با انجام این کار به توسعه و غنای ادبیات کمک شایانی می‌کند. نقد ادبی یا سخن‌سنجی، توصیف و ارزیابی آثار ادبی و تعیین درجه خوبی و بدی آن است. با بهره‌گیری از نقد ادبی است که مردم درمی‌یابند کدام اثر ادبی عالی و درخشان و کدام متوسط یا ضعیف است. از آنجایی که نقد شعر و ادبیات با فنون دیگری نیز درآمیخته است لذا؛ این رویکرد در مسیر خود با مشکلات و دشواری‌هایی نیز همراه است (فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۱۱). تعریف نقد ادبی در نزد قدما با آنچه امروزه از آن استنباط می‌شود متفاوت است. از دید گذشتگان، مراد از نقد، معمولاً این بوده است که معایب اثری را بیان کنند و درباره وضعیت الفاظ و معنای آنها و به‌طور کلی فراز و فرود لفظ و معنی، سخن بگویند. اما در عصر حاضر، نقد ادبی به بررسی آثار درجه یک و مهم ادبی می‌پردازد و در این گونه آثار بیش از این که نقاط ضعف مهم باشد، نقاط قوت مطرح است؛ بنابراین منتقد تلاش می‌کند با تحلیل آن اثر ادبی، هم ساختار و معنی آن را برای خوانندگان روشن کند و هم قوانینی را که باعث اعتلای آن اثر ادبی شده است، توضیح دهد (شمیسا، ۱۳۸۸: ۲۶-۲۵). به طور علمی تعریف کلاسیک نقد ادبی از دیدگاه جامعه‌شناختی برای نخستین بار توسط هیپولیت‌تن ارائه شد (گوردن، ۱۳۷۰: ۳۷). در رهیافت نقد جامعه‌شناختی، در وهله اول، متن بررسی می‌شود؛ سپس به بازبینی انتقادی ساختارها و روابط اجتماعی اشاره می‌شود و تأثیرگذاری آن بر افراد و جوامع نیز مورد بررسی قرار می‌گیرد. این نوع نقد، جنبه‌های پنهان و مخفی روابط قدرت، نابرابری و استثمار را آشکار می‌کند. از دیدگاه نقد جامعه‌شناختی، جوامع به صورت پیچیده‌ای سازمان‌یافته‌اند و انگاره‌ها، باورها و هنجارهای اجتماعی بر رفتار افراد تأثیر می‌گذارند. هدف این نقد، بررسی این جنبه‌ها و چگونگی تأثیرگذاری آنها بر نابرابری، سلطه و تبعیض است. این رویکرد، به دنبال شناسایی و تغییر ساختارهایی است که به طور بالقوه منجر به نابرابری و تبعیض می‌شوند. اصالت جامعه‌شناسی ادبیات در برقراری و توصیف روابط جامعه و اثر ادبی است. جامعه، پیش از متولد شدن هر اثری وجود دارد؛ چرا که نویسنده مشروط به جامعه است و جامعه نیز توسط نویسنده بازتاب داده می‌شود. نقد جامعه‌شناختی بنا به گفته کلود دوشه (Claude Duchet) «در وهله نخست متن را مد نظر دارد.» این نقد، قرائت درونی نیز هست به این معنی که مفهوم متن را آنگونه که نقد صوری طرح‌ریزی کرد به‌نوبه خود از سر

گرفته و بر بررسی آن، همچون موضوعی اولویت‌دار، تأکید می‌ورزد. جایگاه نقد جامعه‌شناختی در درون جامعه‌شناسی ادبیات همچون مکانی است که نقد روانکاوشی در درون روانکاوی از آن برخوردار است به این معنی که متن، به‌عنوان ارزش زیبایی‌شناختی در نظر گرفته شود (نک: تادیه، ۱۳۷۷: ۲۴۷ و ۲۷۱). در چارچوب نظریهٔ تِن، شعر «زمستان»، آینه‌ای از تعامل نژاد، محیط و لحظهٔ تاریخی است که خمودگی روابط انسانی را بازتاب می‌دهد. از منظر دورکیم، آنومی حاکم بر جامعه، هنجارهای همبستگی را کم‌فروغ کرده و به انزوا کشانده در حالی که فوکو نظارت پانوپتیکونی را در خودسانسوری افراد، «سرها در گریبان است»، برجسته می‌سازد. بوردیو سرمایهٔ اجتماعی را در «محبت اجباری» و «توقع نابجا از دوستان»، تحلیل می‌کند و مرتون پس‌روی انطباق را در محدودیت بینش اجتماعی می‌بیند. اسکات، مقاومت روزمره را در دعوت به «در گشادن» می‌یابد و باومن هویت سیال حاشیه‌نشینان را در «لولی‌وش مغموم» توصیف کرده و بک مخاطرهٔ اجتماعی را در «تاریک و لغزان بودن مسیر» می‌بیند. ریتزر، یکنواختی جامعه را در یکنواختی شب و روز (زمستان ابدی) می‌نگرد. در نهایت همهٔ این موارد، اخوان را شاعری متعهد در نقد ساختارهای قدرت جلوه می‌دهد.

۲. تحلیل شعر «زمستان» اخوان ثالث در بوتۀ نقد جامعه‌شناختی

در تحلیل شعر «زمستان»، می‌توان از چارچوب‌های نظری متنوعی بهره جست که فراتر از رویکرد سه‌گانهٔ هیپولیت تِن عمل کنند. تِن، با تأکید بر تعیین‌کنندگی عوامل خارجی در شکل‌گیری آثار ادبی، پایه‌ای برای بررسی علیت اجتماعی فراهم می‌آورد، اما ادغام آن با دیدگاه‌های امیل دورکیم در باب آنومی، میشل فوکو در خصوص نظارت پانوپتیکونی و داخلی‌سازی قدرت، پی‌یر بوردیو در زمینهٔ سرمایهٔ اجتماعی و تمایز فرهنگی، رابرت مرتون در نظریهٔ انطباق، جیمز اسکات در مفهوم مقاومت روزمره، اولریش بک در مخاطرهٔ اجتماعی و جورج ریتزر در یکنواختی و کنترل‌پذیری جامعه، امکان تحلیل عمیق‌تری را فراهم می‌سازد. این رویکردها، شعر را به‌عنوان یک سند اجتماعی تفسیر می‌کنند که در آن، استعاره‌های طبیعی به ابزارهایی برای نقد ساختارهای قدرت تبدیل شده‌اند. از منظر دورکیم، شعر «زمستان» نمودی از آنومی ساختاری است؛ جایی که هنجارهای سنتی همبستگی مکانیکی در جامعهٔ ایرانی، تحت تأثیر بحران‌های سیاسی، جای خود را به انزوای فردی می‌دهند. اخوان، روح جمعی را در قالب تصاویری سرد و فسرده که بازتاب‌دهندهٔ

تعارض میان اهداف اجتماعی و ابزارهای دسترس‌پذیر است، به تصویر می‌کشد. مفهومی که مرتون آن را در چارچوب انطباق عقب‌نشینی توصیف می‌کند. فوکو، این انزوا را نتیجه نظارت فراگیر می‌داند. نظارت پانوپتیکونی که افراد را به خودکنترلی وامی‌دارد، تا جایی که حتی یک سلام ساده، کُنشی خطرناک تلقی می‌شود. فوکو در نظام پانوپتیکونِ جرمی بنتام (Jeremy Bentham)، که طرح و جایگاهی برای دیدن افراد جامعه از هر جانب و زاویه‌ای است، الگویی از ظهور یک استراتژی منظم مجازات را می‌دید که حاصل آن دستیابی به درون فرد، برای اصلاح روح و زیر نظر گرفتن جسمش بود. (فوکو، ۱۴۰۳: ۲۱۷) در این ارتباط، زبان شعر، داخلی‌سازی قدرت را برجسته می‌سازد که در آن جامعه را به یک زندان نامرئی تبدیل کرده است.

بورديو، با تمرکز بر سرمایه اجتماعی، شعر را نقدی بر تحلیل شبکه‌های حمایتی عنوان می‌کند؛ جایی که روابط انسانی، به دلیل تمایز طبقاتی و فرهنگی، به سردی گراییده و افراد فرودست از دسترسی به منابع عاطفی محروم می‌مانند. این دیدگاه با مفهوم هویت سیال باومن همخوانی دارد؛ در جوامع سیال مدرن، هویت افراد حاشیه‌ای مانند اخوان، در بحران‌های تاریخی پساکودتا، به طرد و آوارگی منجر می‌شود، اما همزمان پتانسیل مقاومت را ایجاد می‌کند. اسکات، این مقاومت را در کُنش‌های روزمره‌ای مانند دعوت به «در گشادن» یا «افروختن چراغ باده» می‌بیند؛ کُنش‌هایی پنهانی که در برابر ساختارهای استبدادی، فضایی برای بازسازی همبستگی فراهم می‌آورند، بدون آنکه به خیزش مستقیم بینجامد.

بک، با تأکید بر مخاطره اجتماعی، تصویر شعری «تاریک و لغزان بودن راه» را به عنوان نمادی از جوامع ریسک‌محور تفسیر می‌کند؛ جایی که افراد، به جای برنامه‌ریزی جمعی، بر مدیریت فردی تهدیدها تمرکز دارند و این امر به محدودیت بیش اجتماعی منجر می‌شود. مارکوزه (Herbert Marcuse)، سرخی آسمان را ایدئولوژی غالبی می‌داند که امید کاذب به تغییر را القا می‌کند تا مقاومت واقعی را خنثی سازد. ریتزر، این وضعیت را با مکدونالدیزاسیون (McDonaldization) جامعه مقایسه می‌نماید. یکنواختی شب و روز در شعر، بیانگر کنترل‌پذیری و پیش‌بینی‌پذیری روابط انسانی است که تحت تأثیر ساختارهای مدرن قدرت، به فرآیندی مکانیکی تبدیل شده‌اند. تن، این عناصر را در چارچوب تعیین‌کنندگی تاریخی تکمیل می‌کند؛ محیط سرد ایران پس از کودتا، فرهنگ غنی اما سرخورده ایرانی و لحظه تاریخی شکست آرمان‌های ملی، همگی در شکل‌گیری مضامین

شعر نقش دارند و آن را به محصولی ضروری از علیت اجتماعی تبدیل می‌کنند. این تحلیل چندلایه، شعر را فراتر از یک اثر ادبی، به عنوان ابزاری برای فهم پویایی‌های اجتماعی قرار می‌دهد. اخوان، با بهره‌گیری از استعاره‌های فصلی، به مخاطب امکان تأمل در راه‌های خروج از خمودگی را می‌دهد و بدین ترتیب، تأثیر پایدار آن بر نسل‌های پسین را توضیح می‌دهد.

سلامت را نمی‌خواهند پاسخ گفت، سرها در گریبان است / کسی سر بر نیارد کرد
پاسخ گفتن و دیدار یاران را / نگه، جز پیش پا را دید، نتواند؛ که ره تاریک و لغزان است
/ و گر دست محبت سوی کس یازی، به اکراه آورد دست از بغل بیرون؛ که سرما
سخت سوزان‌ست

در تحلیل جامعه‌شناختی شعر «زمستان»، توجه به زمینه تاریخی-اجتماعی آن، بسیار درخور اعتنا و نگرورزی است. اخوان، در جایگاه شاعری متعهد و آگاه به مسائل اجتماعی، از استعاره زمستان برای تصویرسازی یک جامعه منجمد، فسرده و منزوی استفاده می‌کند که در آن روابط انسانی تحت تأثیر ساختارهای قدرت استبدادی و بحران‌های ایدئولوژیک قرار گرفته است. بند آغازین شعر به طور خاص بر انزوای فردی و جمعی، کم‌رنگ شدن سرمایه اجتماعی و مکانیسم‌های خودحفاظتی در برابر تهدیدهای بیرونی تمرکز دارد. در ادامه، این بند را از منظر جامعه‌شناختی و با تکیه بر مفاهیمی کلیدی همچون فروپاشی هنجارهای اجتماعی امیل دورکیم، یعنی آنومی، نظارت پانوپتیکونی میشل فوکو و نظریه انطباق رابرت مرتون، به شکلی منسجم و لایه‌لایه تحلیل می‌کنیم. این مطالعه، افزون بر در نظر گرفتن جنبه‌های ادبی-زبانی شعر، آن‌ها را در خدمت تفسیر اجتماعی قرار می‌دهد. اخوان ثالث با ترسیم یک فضای سرد، مخوف و رعب‌انگیز، جامعه‌ای را توصیف می‌کند که در آن، افراد زیر فشار ساختارهای قدرت، از روابط اجتماعی فاصله می‌گیرند. از دیدگاه دورکیم، این وضعیت بیانگر آنومی است؛ چراکه هنجارهای سنتی و فاق و توازن جامعه، فروپاشیده و افراد به انزوای خودخواسته پناه می‌برند تا از خطرات بیرونی در امان بمانند. در فرهنگ لغت رسمی زبان انگلیسی وبستر (Webster's Dictionary)، *Anomie* از واژه یونانی *Anomos* مشتق شده که در آن، *A* پیشنهاد منفی‌ساز و *Nomos* به معنای قانون و رسم آمده است. بنابراین *Anomie* به معنای بی‌قانونی یا بی‌هنجاری است. (Merton, 1964, p:226) اخوان با انتخاب واژگان نمادین «سرما»، «تاریکی» و «لغزان بودن ره»، زمستان را به عنوان استعاره‌ای از استبداد سیاسی به کار می‌گیرد که جسم و روح جامعه را فسرده و پژمرده

است. بند ابتدای شعر زمستان، پیش‌درآمدی بر کل شعر است که اعتراض شاعر به بی‌تفاوتی جمعی و از دست رفتن مفهوم «سرمایه اجتماعی پی‌یر بوردیو» را برجسته می‌سازد؛ به گونه‌ای که اعتماد متقابل و شبکه‌های حمایتی جای خود را به ترس و خودسانسوری می‌دهند. گزاره‌های آغازین شعر، «سلامت را نمی‌خواهند پاسخ گفت، سرها در گریبان است»، نقطه شروع انزوا را نشان می‌دهد. سلام، در فرهنگ ایرانی-اسلامی، نماد پیوند اجتماعی و شروع تعامل است؛ اما عدم پاسخ به آن، بیانگر فروپاشی هنجارهای روزمره است. از منظر جامعه‌شناختی، این پدیده را می‌توان هم‌سو با نظریه «انطباق» مرتون تفسیر کرد: افراد در جامعه‌ای بحران‌زده، به جای ابتکار یا خیزش، به «ریاضت‌کشی»، یعنی عقب‌نشینی از اهداف و ابزارهای اجتماعی، روی می‌آورند. گزاره «سرها در گریبان است» تصویری فیزیکی از این عقب‌نشینی است؛ گویی مردم جامعه، برای حفاظت از خود در برابر «سرمای سوزان = سرکوب سیاسی»، در لاک خود فرومی‌روند. این وضعیت، یادآور جوامع توتالیتار (TOTALITAIRE) است که در آن‌ها، نظارت دولتی فوکویی، افراد را وادار به خودکنترلی می‌کند، تا جایی که حتی یک سلام ساده می‌تواند به عنوان نشانه‌ای از همدلی یا مقاومت تفسیر شود و خطرآفرین باشد. اخوان با این تصویر، به نقد جامعه‌ای می‌پردازد که در آن، سرمایه اجتماعی تحلیل رفته و افراد به جای همبستگی، به فردگرایی اجباری گرایش یافته‌اند. فردگرایی‌ای که در جایگاه یک وضعیت اجتماعی از انتخاب آگاهانه افراد ناشی نمی‌شود، بلکه شرایط به‌گونه‌ای پیش می‌رود تا مردم ناگزیر باشند تاریخچه زندگی خود را بنویسند درحالی‌که در ادوار گذشته، زندگی‌شان یک روند طبیعی و نرمال را دنبال کرده‌است. از همین روی است که از نظر بک فردگرایی تبدیل به ساختار اجتماعی مدرنیته دوم می‌شود. (احمدی و دهقانی، ۱۳۹۴: ۱۰۷) در مصراع «کسی سر برنیارد کرد پاسخ گفتن و دیدار یاران را»، شاعر بر از دست رفتن «دیدار یاران» که نمادی از فروپاشی شبکه‌های دوستی و همبستگی است؛ تأکید دارد. در جامعه‌شناسی، این پدیده را می‌توان در چارچوب بحران «همبستگی اجتماعی» دورکیم تفسیر کرد. دورکیم واقعیت اجتماعی را تبیین‌کننده فرایندها و جریان‌های اجتماعی می‌داند که حالات روانی افراد در آن‌ها اثرگذار نیست. در نگاه دورکیم وقوع بحران تنها در یک وضعیت بیمارگونه رخ می‌دهد که نمایانگر انحراف جامعه از فرایند طبیعی ترقی است. (نک: زمانی، ۱۳۹۳: ۴۷۹) در جوامع سستی، دیدار و تعامل، پایه و اساس همبستگی است، اما در شرایط آنومی، ترس از نظارت و خیانت، افراد را از «سربرآوردن» باز می‌دارد. واژه «یاران» بار عاطفی-اجتماعی پُرصلابتی دارد و به

گروه‌های مقاومت یا دوستان سیاسی اشاره می‌کند که در فضای پساکودتا، پراکنده و منزوی شده‌اند. اخوان، با سرایش این مصراع، به نقد فرهنگی می‌پردازد که در آن، روابط انسانی قربانی قدرت می‌شود؛ گویی جامعه به یک زندان پانوپتیکون تبدیل شده، جایی که افراد، آگاه از نگاه ناظر نامرئی حکومت، از هرگونه تعامل پرهیز می‌کنند تا از مجازات در امان بمانند. این لایه، اعتراض شاعر را نسبت به بی‌تفاوتی جمعی که فرم‌گونه است و ریشه در ساختارهای قدرت دارد؛ برجسته‌تر می‌کند.

گزاره‌های «نگه، جز پیش پا را دید نتواند/ که ره تاریک و لغزان است»، بر محدودبودن بینش اجتماعی تمرکز دارد. «نگه جز پیش پا را دید نتواند»، استعاره‌ای از تمرکز بر بقای فردی است، جایی که افراد، به دلیل «تاریکی و لغزان بودن ره ناامنی سیاسی و اجتماعی»، از نگاه به آینده یا اطراف خودداری می‌کنند. از آنجاکه بخش بزرگی از رشد ادبیات مربوط به پنداره‌هایی پیرامون «مخاطره و جامعه» در نظام جامعه‌شناختی، مرهون تأثیر ژرف اولریش بک است (نک: الیوت و ترنر، ۱۳۹۰: ۵۳۷) از دیدگاه جامعه‌شناختی، این پدیده را می‌توان منطبق با مفهوم «مخاطره اجتماعی اولریش بک» تفسیر کرد. در جوامع مدرن بحران‌زده، افراد به جای برنامه‌ریزی جمعی، به مدیریت مخاطرات فردی می‌پردازند. تاریکی، نماد ابهام ایدئولوژیک پس از شکست جنبش ملی است و لغزان بودن، اشاره به بی‌ثباتی اجتماعی ناشی از سرکوب دارد. اخوان با این تصویر، به نقد جامعه‌ای می‌پردازد که در آن، افق دید محدود شده و افراد، به جای همبستگی برای تغییر، به حفظ وضعیت موجود بسنده می‌کنند. این محدودیت، فراتر از اینکه فیزیکی باشد، کاملاً شناختی است و از آنجایی که ترس، خلاقیت اجتماعی را سرکوب می‌کند؛ منجر به «آگاهی کاذب» می‌شود. اخوان، در گزاره‌های پایانی این بند از شعر، اوج انزوا را نشان می‌دهد. «دست محبت»، نماد همدلی و حمایت اجتماعی است اما اینجا، به دلیل وجود «سرما سوزان»، استعاره‌ای دوگانه از سرما که سوزاننده است، یعنی سرکوبی که ظاهراً طبیعی اما ویرانگر است، با تردید و اجبار انجام می‌شود. از منظر فوکو، این اکراه، نتیجه داخلی سازی قدرت است. افراد، نظارت را درونی کرده و حتی رفتارهای محبت‌آمیز را خطرناک می‌بینند. در جامعه‌شناسی عاطفی، این پدیده را «عاطفه‌زدایی» (Affect Theory) نام می‌نهند؛ جایی که ترس، روابط را مکانیکی، غیرصمیمی و ناسره می‌سازد. اخوان، به نقد فرهنگی می‌پردازد که در آن، محبت - اساس سرمایه اجتماعی - قربانی سرما (استبداد) می‌شود، و جامعه را به سمت فردگرایی سرد سوق می‌دهد. هسته اولیه شعر «زمستان»، تصویری جامع از جامعه‌ای ارائه می‌دهد که در

آن، انزوا، استراتژی بقا در برابر ساختارهای استبدادی است. اخوان، با زبانی نمادین و ریتمیک، اعتراض خود را به فروپاشی همبستگی اجتماعی بیان می‌کند و مخاطب را به بیداری فرامی‌خواند. از دیدگاه جامعه‌شناختی، این شعر، هم توصیف‌گر بحران است و هم دعوتی به بازسازی سرمایه اجتماعی. مفهومی کلان که دربرگیرنده ابعادی مانند اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و هنجارها (نک: تنهایی و حضرتی صومعه، ۱۳۸۸: ۲۹) از طریق مقاومت است. گویی شاعر، با تأکید بر «یاران» و «محبت»، امید به «بهار = تغییر اجتماعی» را زنده نگه می‌دارد.

نفس، کز گرمگاه سینه می‌آید برون، ابری شود تاریک / چو دیوار ایستد در پیش
چشمانت / نفس کاینست، پس دیگر چه داری چشم، ز چشم دوستان دور یا نزدیک؟ /
مسیحای جوانمرد من! ای ترسای پیر پیرهن چرکین! هوا بس ناجوانمردانه سردست.. /
آی.. دمت گرم و سرت خوش باد! سلامم را تو پاسخ گوی، در بگشای

این بند از شعر «زمستان» که پس از توصیف انزوای جمعی در فضای سرد استبدادی قرار گرفته، بر گذار از توصیف بحران و دعوت به مقاومت تأکید دارد. اخوان در این بند، با مخاطب قراردادن «مسیحای جوانمرد»، عنصری از امید و همبستگی را وارد شعر می‌کند. از آنجایی که اخوان، انزوا را مقدمه‌ای برای بیداری جمعی می‌بیند؛ از دیدگاه جامعه‌شناختی، این بخش از شعر را می‌توان در تعامل با مفاهیم کلیدی «مقاومت روزمره» جیمز اسکات و «بازسازی سرمایه اجتماعی» پی‌یر بوردیو تحلیل کرد. این بند، با زبانی نمادین و عاطفی، نقد ساختارهای قدرت را به دعوتی برای بازسازی روابط انسانی تبدیل می‌کند و شعر را از مرتبه توصیف‌گر محض به عاملی تهییج‌کننده برای تغییرات اجتماعی، ارتقا می‌دهد. این بخش از شعر، ادامه منطقی بند اول است که بر محدودیت‌های دیداری و عاطفی ناشی از «سرما = سرکوب سیاسی» تمرکز دارد، اما با چرخشی متعهد و امیدبخش به پایان می‌رسد. از منظر دورکیم، اگر بند اول شعر آنومی و فروپاشی هنجارها را نشان می‌دهد، این بند به سمت بازسازی همبستگی اجتماعی حرکت می‌کند. دورکیم بر اهمیت همبستگی اجتماعی در شکل‌دهی به هنجارها و ارزش‌های جمعی تأکید می‌کند. علاقه امیل دورکیم به همبستگی اجتماعی ناشی از توجه او به این مطلب است که چه چیزی جامعه را حفظ می‌کند (نک: ریتزر، ۱۳۷۴: ۷۵). اخوان، شاعری متعهد است که از نمادهای مذهبی فرهنگی همچون مسیحا و ترسا، برای دعوت به مقاومت استفاده می‌کند. این رویکرد، یادآور جوامع تحت استبداد است؛ جایی که افراد، تحت نظارت پانوپتیکونی میشل فوکو، از تعامل پرهیز

می‌کنند اما شاعر با بهره‌گیری از گزاره‌های «سلام» و «در گشادن»، سرمایه اجتماعی را احیا می‌کند. این لایه، اعتراض به بی‌تفاوتی جمعی را با عاطفه انقلابی ترکیب کرده و ترس را به امید تبدیل می‌سازد و جامعه را از انزوای فردگرا به سمت همبستگی فرا می‌خواند. اخوان در گزاره‌های «نفس»، کز گرمگاه سینه می‌آید برون، ابری شود تاریک/چو دیوار ایستد در پیش چشمانت»، با تصویرسازی و تشبیه «نفس» به «ابری تاریک و دیوار»، بر تحدید آگاهی اجتماعی و انسداد ارتباطات انسانی اشاره دارد؛ گویی حتی نفس کشیدن، که بدیهی‌ترین نشانه حیات است، در چنین فضایی آزاردهنده و هراس‌آور است. این تصویر، نمایانگر محیطی است که در آن اعتماد و همبستگی اجتماعی به دلیل فشارهای سیاسی از بین رفته است. از دیدگاه جامعه‌شناختی، این پدیده را می‌توان با مفهوم «مخاطره اجتماعی» اولریش بک تفسیر کرد؛ آنجا که در جوامع بحران‌زده، حتی رفتار و کنشی طبیعی همچون «نفس کشیدن» به دلیل ترس از نظارت و سرکوب، به مانعی برای دیدن دیگران و تعامل با آنها تبدیل می‌شود. اخوان با این تصویر، به نقد جامعه‌ای می‌پردازد که در آن، ساختارهای قدرت، عواطف را افسرده و بی‌روح کرده و افراد را در انزوا نگه می‌دارد؛ گویی «نفس»، که به لحاظ فیزیکی همچون «دیوار» است، تفکری ایدئولوژیک است که جلوی همبستگی را می‌گیرد. این لایه، ادامه محدودیتی است که در بند اول شعر آمد؛ جایی که داخلی‌سازی قدرت را از منظر فوکو نشان داد و منجر به خودسانسوری مردم جامعه شد تا از تهدید بیرونی در امان بمانند.

اخوان در ادامه، با پرسشی بلاغی: «نفس کاینست، پس دیگر چه داری چشم، ز چشم دوستان دور یا نزدیک؟»، بر پوچی و بیهودگی انتظار دیدار دوستان تأکید می‌کند. نفسی که منجمد شده و همچون دیوار، دید را مسدود می‌کند، به روشنی از دست رفتن پیوندهای عاطفی را بازتاب می‌دهد. از منظر بوردیو، این وضعیت، تحلیل سرمایه اجتماعی را نشان می‌دهد. وضعیتی که بوردیو، سرمایه اجتماعی را جمع منابع واقعی یا بالقوه‌ای می‌داند که حاصل از شبکه‌ای پایدار از روابط کمابیش نهادینه‌شده آشنایی و شناخت متقابل است. شبکه‌ای که هریک از اعضای خود را از پشتیبانی سرمایه جمعی برخوردار می‌کند و آنان را مستحق «اعتبار» می‌سازد. (نک: پویان و خاکباز، ۱۳۸۹: ۱۴۷) دوستان «دور یا نزدیک»، که زمانی خاستگاه حمایت و همیاری بودند، اکنون به دلیل ترس، غیرقابل دسترس شده‌اند. این گزاره‌ها، نقد فرهنگی به جامعه‌ای است که در آن، روابط انسانی قربانی بحران سیاسی می‌شود؛ گویی آنومی دورکیم، علاوه بر هنجارها، عواطف را نیز متلاشی کرده است. اخوان

با این پرسش، مخاطب را به تأمل وامی‌دارد و مقدمه‌ای برای گذار به امید می‌سازد که در آن، شاعر از مرحله توصیف بحران به سمت چالشی کردن آن حرکت می‌کند. خطاب به «مسیحای جوانمرد» و «ترسای پیر پیرهن چرکین»، چرخش عاطفی این بند از شعر است که در آن، شاعر نمادهای مذهبی-فرهنگی را برای دعوت به همبستگی به کار می‌گیرد. «مسیحا»، اشاره به مسیح زندگی‌بخش دارد که با صفت «جوانمرد»، به فرهنگ ایرانی جوانمردی در عیاری پیوند می‌خورد؛ و «ترسای پیر»، نماد زاهد مسیحی است که در ادبیات فارسی مظهر سادگی، ارشاد و ایستادگی است. از دیدگاه جامعه‌شناختی، این خطاب، استراتژی «مقاومت روزمره» جیمز اسکات را نشان می‌دهد. جایی که در جوامع استبدادی، شاعر به مدد نمادهای فرهنگی، افراد را به رفتارهای ساده همبستگی فرا می‌خواند، بدون آنکه مستقیماً به خیزش و اعتراض دعوت کند. به باور اسکات، مقاومت لزوماً متوجه منبع مستقیم مالکیت نیست. تا جایی که هدف از مقاومت روزمره، به گونه‌ای رسیدن به خواسته‌های حیاتی همچون سلامت فیزیکی، تحقق اهداف و کسب سود باشد؛ معترضان به دنبال مقاومت هستند» (Scott, 2002, p: 93). مسیحا» نمادی از ناجی در فرهنگ ایرانی و مسیحیت است که با مفهوم امید و رهایی پیوند دارد، اما توصیف «ترسای پیر» و «پیرهن چرکین» نشان‌دهنده افول این امید در بستر فرهنگی جامعه ایرانی است. اخوان با این تصویر، به نقد طبقه‌بندی اجتماعی می‌پردازد و مسیحا را نه قهرمان اساطیری، بلکه فردی عادی در بحران می‌بیند، که می‌تواند سرمایه اجتماعی را بازسازی کند. گزاره مشهور «هوا بس ناجوانمردانه سردست»، اوج اعتراض شاعر و استعاره‌ای قدرتمند از فضای خفقان و سرکوب سیاسی است. این سرما، نمادی از سردی روابط انسانی و انزوای اجتماعی در جامعه‌ای است که روشنفکران آن، هنوز تحت تأثیر تبعات فرهنگی و سیاسی اروپا هستند. «دمت گرم و سرت خوش باد»، تعارف سنتی ایرانی است که گرمی عاطفی را در برابر سرما قرار می‌دهد، و «سلامم را تو پاسخ گوی، در بگشای»، دعوتی مستقیم به بازسازی روابط است. گزاره «در بگشای» نشانه‌ای از تلاش شاعر برای احیای امید و گشایش در این لحظه بحرانی است. از دیدگاه اسکات، این کنش‌های ساده، شکل‌های پنهان مقاومت هستند که در جوامع تحت نظارت، سرمایه اجتماعی را احیا می‌کنند. اخوان با این پایان، بند را از توصیف انزوا به فراخوانی برای همبستگی تبدیل می‌کند، و جامعه را به سمت «بهار=تغییر» هدایت می‌کند.

نقد و تحلیل جامعه‌شناختی شعر «زمستان» ... (کمال رسولیان و دیگران) ۴۲۳

این بند، پلی میان انزوا و امید در شعر «زمستان»، است و تصویری پویا از جامعه بحران‌زده ارائه می‌دهد. هرچند سرمای استبداد، روابط را منجمد کرده اما شاعر تلاش می‌کند با بهره‌گیری از عاطفه و نمادهای فرهنگی، به بازسازی انسجام و وحدت می‌پردازد. اخوان، با زبانی نیمایی که ریتم عاطفی را تقویت می‌کند نقد ساختارهای قدرت را به دعوتی برای مقاومت روزمره تبدیل می‌کند و شعر را ابزاری در خدمت بیداری جامعه قرار می‌دهد. از دیدگاه جامعه‌شناختی، این بند نشان‌دهنده گذار از انومی به همبستگی است و تأکید می‌کند که در جوامع تحت سرکوب، رفتارهای بی‌تکلف نیز می‌توانند جرقه تغییر باشند.

منم من، میهمان هر شبت، لولی‌وش مغموم / منم من، سنگ تپیاخورده رنجور / منم، دشنام پست آفرینش، نغمه ناجور / نه از رومم، نه از زنگم، همان بی‌رنگ بیرنگم / بیا بگشای در، بگشای، دلتنگم.

اخوان در این بند از شعر، ماهیت خود و صدای جمعی فرودستان را در فضای سرد استبدادی به نمایش می‌گذارد. وی با تأکید بر حاشیه‌نشینی و طردشدگی، به نقد ساختارهای طبقاتی و ایدئولوژیک می‌پردازد. از دیدگاه جامعه‌شناختی، این بخش را می‌توان با مفاهیم کلیدی «ازخودبیگانگی» کارل مارکس (Karl Marx) «موقعیت حاشیه‌ای» رابرت پارک و مکتب شیکاگو و «هویت سیال» زیگموند باومن تحلیل کرد؛ چراکه شاعر، خود را به عنوان نماینده فرودستان معرفی می‌کند تا دعوت به همبستگی را تقویت کند. مارکس عامل اولیه «ازخودبیگانگی» را مالکیت خصوصی و در مرحله بعد، دین و مذهب می‌داند. وی بر این باور است که ورای «ازخودبیگانگی» دینی، «ازخودبیگانگی» سیاسی، اقتصادی و اجتماعی نیز وجود دارد و ریشه اصلی این مفهوم را نظام خاص اجتماعی و ابزار تولید معرفی می‌کند و معتقد است در دوره‌ای که مردم زندگی گروهی داشته‌اند؛ چیزی برای برتری‌جویی وجود نداشته‌است. (پی‌یتر، ۱۳۵۲: ۳۱) در این بند از شعر که ازخودبیگانگی سیاسی و اجتماعی نمود برجسته‌ای دارد، اخوان با زبانی نمادین و تکراری، اعتراض به طرد اجتماعی را به عاطفه‌ای برای بازسازی سرمایه اجتماعی بوردیو تبدیل می‌کند و شعر را از سطح توصیف بحران به بیان ماهیت ایستا ارتقا می‌دهد.

از دیدگاه جامعه‌شناختی تن، تأثیر محیط بر ادبیات یکی از شاخصه‌های مهم در نقد و تحلیل متن است. پیداست که در این بند از شعر «زمستان» هم، کلام شاعر متأثر از محیط اجتماعی به عنوان فضایی ناسازگار و ناخوشایند به تصویر کشیده شده است. گزاره‌های

«سنگ تپاخورده رنجور، دشنام پست آفرینش و نعمه ناجور»، بیانگر سرخوردگی، وجود صدایی ناموزون در هارمونی اجتماعی، یأس و ناامیدی روشنفکران جامعه به ویژه سراینده شعر است که در نتیجه خفقان حاکم بر جامعه گریبان‌گیر آنها شده است. این واژگان، بار فلسفی-اجتماعی دارند و به نقد ایدئولوژیک می‌پردازند. در جوامع توتالیتیر، از صداهای مخالف با برچسب «ناجور=نامناسب»، نام می‌برند. شاعر با بهره‌گیری از این توصیف‌ها، نوعی نقد تند اجتماعی را مطرح می‌کند که نشان‌دهنده نارضایتی عمیق از وضعیت موجود است. این توصیفات حاکی از محیطی است که منجر به طردشدن افراد از جامعه و آسیب رسیدن به آنها می‌شود. تصاویری که به نوعی بازتابی از شرایط سیاسی و اجتماعی ایران در دوره پسااستعماری فرهنگی است. کاربرد صفت «لولی‌وش»، اشاره‌ای به فرهنگ کولی‌ها دارد که در ادبیات فارسی نماد آوارگی و بی‌وطنی هستند. این امر نمایان‌گر احساس بیگانگی شاعر با جامعه خود است. از دیدگاه جامعه‌شناختی، این تصویر، موقعیت حاشیه‌ای پارک را نشان می‌دهد. در جوامع شهری-مدرن، گروه‌های حاشیه‌نشین مانند کولی‌ها، از دسترسی به منابع اجتماعی محروم‌اند و به عنوان «میهمان ناخوانده» دیده می‌شوند. اخوان با این نماد، به نقد ساختارهای طبقاتی می‌پردازد که فرودستان را به حاشیه رانده و آنها را در رنجی همیشگی نگه می‌دارد؛ گویی شاعر، نماینده پرولتاریا است که حضورش، یادآور نابرابری است. گزاره «نه از رومم، نه از زنگم، همان بیرنگ بیرنگم»، نیز به تنوع فرهنگی و نژادی اشاره دارد، اما شاعر خود را فراتر از این تقسیم‌بندی‌ها و هر گونه تعلق نژادی تصور می‌کند. از منظر جامعه‌شناختی، این را می‌توان با مفهوم «هویت سیال» باومن تفسیر کرد. در جوامع مدرن بحران‌زده، افراد فرودست، از تعلقات قومی-نژادی بی‌بهره‌اند و به «بی‌رنگ» تبدیل می‌شوند، که هم قابلیت طردشدن و هم پتانسیل همبستگی جهانی دارد. اخوان، با این تصویر، به نقد نژادپرستی و طبقه‌بندی اجتماعی می‌پردازد، که در فضای پسااستعماری ایران، فرودستان را بدون رنگ و هویت نگه می‌دارد؛ اما این بی‌رنگی، دعوتی به همبستگی فراقومی است. آنگاه که از دیدگاه بوردیو

ذوق و سلیقه هم موجب وحدت و هم موجب تفکیک می‌شود؛ یعنی موجب وحدت همه کسانی می‌شود که محصول شرایط مشابهی هستند و در عین حال، آنها را از افراد دیگر متمایز می‌سازد. سلیقه، مبنای همه چیزهایی است که هویت فرد را برای دیگران رقم می‌زند و به این طریق است که فرد خود را طبقه‌بندی می‌کند و توسط دیگران نیز طبقه‌بندی می‌شود (بوردیو، ۱۳۹۰: ۹۳)

شاعر نیز از اصل تفکیک بهره می‌جوید و با طبقه‌بندی شخصیت‌اش، هویتی منحصر به فرد از خود ارائه می‌دهد. این مفهوم با دیدگاه تین درباره تأثیر نژاد بر هنر نیز همخوانی دارد، چراکه سروده مورد بحث، متعلق به دوره‌ای خاص از تاریخ ایران است که در آن، روشنفکران و مخالفان سیاسی، احساس انزوا و سرخوردگی می‌کردند. عبارت «میهمان هر شب»، می‌تواند اشاره‌ای به تداوم این وضعیت اسفناک و تکرار آن در زمان باشد. در حقیقت لحظه تاریخی سرودن این شعر، دوره‌ای است که جامعه ایران در حال گذر از تحولات سیاسی و اجتماعی عمیقی است. شاعر خود را میهمان هر شب، می‌خواند که می‌تواند اشاره به بی‌ثباتی و عدم امنیت در آن برهه زمانی باشد. زبان شعر، ترکیبی از عناصر کلاسیک و نو است. اخوان در این شعر، تصویری از یک روشنفکر منتقد و منزوی را ترسیم کرده است. او خود را «نغمه ناجور»، می‌داند که با وضعیت موجود جامعه، هماهنگ نیست. با این حال، تلاش برای ارتباط و گشودن در، «بیا بگشای در، بگشای دلتنگم»، نمودهایی از امید به تغییر و تمایل به شکستن این انزوا است. از دیدگاه اسکات، این نوع دعوت، به مقاومت روزمره تفسیر می‌شود. باز کردن در، گنشی ساده برای عبور از انزوا و بازسازی روابط است. اخوان با این پایان، بند را از معرفی حاشیه‌ای به فراخوانی عاطفی تبدیل می‌کند، و جامعه را به همدلی با فرودستان فرا می‌خواند. این بند از شعر همچنین تصویری جامعه‌ای را نشان می‌دهد که هویت فردی و اجتماعی آن دچار بحران شده است. تین به حضور تضادها در جامعه و بازتاب آن در ادبیات نیز توجه دارد. در این بند، تضاد بین هویت فردی قوی، «منم من» و احساس بی‌ارزشی «دشنام پست آفرینش»، و همچنین تضاد بین تمایل به ارتباط در گزاره «بگشای در» و حس طردشدگی در عبارت «سنگ تپاخورده»، به خوبی نمایان است. از منظر مارکس، این پدیده نیز، بیانگر از خود بیگانگی است. افراد در جامعه استبدادی، از جامعه بیگانه می‌شوند و به انسانی «رنجور»، بیمار و خسته تبدیل می‌گردند. اخوان با این تصویر، به نقد فرهنگی می‌پردازد که در آن، قدرت، فرودستان را به عنوان «سنگ» - بی‌ارزش و طردشده - می‌بیند؛ اما، این طردشدگی را به هویتی جمعی تبدیل می‌کند، که ریشه در بحران پسا کودتا دارد.

اخوان، شاعری متعهد است که از نمادهای فرهنگی-تاریخی برای تصویرسازی موقعیت حاشیه‌ای استفاده می‌کند و جوامع پسااستعماری را یادآوری می‌کند. این لایه از شعر، نقدی به عوامل قدرت است که حاشیه‌نشینی را ساختاری می‌سازد. شاعر با تکرار «منم من»، این حاشیه را به مفهوم هویت مقاوم باومن تبدیل می‌کند و دعوت به «درگشادن» را به عنوان

کنشی برای عبور از انزوا تکرار می‌نماید و اعتراض به بی‌تفاوتی جمعی را با تأکید بر عاطفه دلتنگی ترکیب می‌کند و جامعه را به بازشناسی فرودستان فرا می‌خواند. از دیدگاه باومن، این وضعیت، هویت سیال حاشیه‌نشینان را نشان می‌دهد. جایی که مردم، بدون جایگاه ثابت، به «دشنام» تبدیل می‌شوند، که ریشه در ساختارهای قدرت دارد. اخوان با این لایه، اعتراض به آفرینش یا جامعه را بیان می‌کند، گویی شعر، صدای «ناجور» را به عنوان مقاومتی علیه هنجارهای غالب دورکیم تبدیل می‌کند.

حریف! میزبان! میهمان سال و ماهت پشت در چون موج می‌لرزد/ تگرگی نیست، مرگی نیست/ صدایی گر شنیدی، صحبت سرما و دندان‌ست/ من امشب آمدستم وام بگذارم/ حسابت را کنار جام بگذارم/ چه می‌گویی که بیگه شد، سحر شد، بامداد آمد؟/ فریبت می‌دهد، بر آسمان این سرخی بعد از سحرگه نیست/ حریف! گوش سرما برده است این، یادگار سیلی سرد زمستان‌ست/ و قندیل سپهر تنگ‌میدان، مُرده یا زنده، به تابوتِ ستبر ظلمت نُه‌توی مرگ‌اندود، پنهان‌ست/ حریف! رو چراغ باده را بفروز، شب با روز یکسان‌ست

در این بند از شعر نیز، تأثیر محیط بر ادبیات که همواره در نقد و تحلیل متن مورد تأکید تین قرار دارد؛ به وضوح نمایان است. محیط و فضای این بخش از سروده به شکلی سرد، خصمانه و آکنده از ظلمت و نیرنگ ترسیم شده است. زمستان، سرما و ظلمت، نمادهایی از فضای اجتماعی سخت، بی‌رحم و ناامیدکننده جامعه عصر شاعر هستند. گزاره «میهمان سال و ماه»، نشان‌دهنده گذر زمان و تداوم شرایط دشوار است. شاعر خود را میهمانی می‌داند که مدت‌هاست در این شرایط به سر می‌برد. از دیدگاه جامعه‌شناختی، این لرزش، بیانگر موقعیت حاشیه‌ای رابرت پارک است. فرودستان، مانند موجی ناپایدار، در آستانه جامعه قرار دارند و لرزش‌شان، نتیجه طرد ساختاری است. اخوان با این تصویر، به نقد فرهنگی می‌پردازد که در آن، میزبان، جامعه مرفه یا منزوی، میهمان حاشیه‌ای را نادیده می‌گیرد؛ اما تکرار خطاب، دعوتی به همبستگی است، که ریشه در سنت ایرانی میهمان‌نوازی دارد. تصاویر مربوط به لحظه و زمان یعنی «بیگه شد، سحر شد، بامداد آمد»، نمایان‌گر گذر زمان و استمرار اوضاع بغرنجی است که تمام پیکره جامعه را دربر گرفته است. شاعر تلاش می‌کند به مخاطبان نشان دهد که علی‌رغم گذشت زمان، تغییر مثبتی بر فضای سرد و دلگیر سرزمین، رخ نداده است. استفاده از واژگانی چون «حریف، میزبان» و همچنین اشاره شاعر به «جام و باده»، نمایانگر بخشی از فرهنگ ایرانی و سنت‌های مرتبط با میهمان‌نوازی و

معاشرت‌های دوستانه است. این امر بیان می‌دارد که شاعر، علی‌رغم غوطه‌خوردن در شرایط نامساعد، هنوز با فرهنگ خود پیوند دارد. زبان این بخش از شعر نیز همانند کلامی که تمام فضای سروده را شامل می‌شود؛ آمیزه‌ای از عناصر کهنه و امروزی است. این بخش از شعر نیز، توصیفی از یک جامعه ارائه می‌دهد که در آن روابط انسانی به سردی گرائیده و بی‌اعتمادی، بر تمام فضای جامعه سایه افکنده است و مردم در شرایطی فوق‌العاده سخت به سر می‌برند. ترس و نگرانی بر فضای جامعه حاکم است و فریب و نیرنگ، جای صداقت و راستی را گرفته است. امید به تغییر و بهبود شرایط، نزد مردم و حتی خود شاعر از بین رفته است و مرگ و ناامیدی در شریان جامعه رسوخ کرده است. از دید اخوان، دیگر تفاوتی بین روز و شب، خوبی و بدی، وجود ندارد. او در این بخش از شعر نیز در پی این است تا نقش روشنفکر منتقد را به عنوان فردی آگاهی‌بخش و هشداردهنده، به تصویر بکشد. او خود را در موقعیتی که باید «وام بگزارد و حساب را کنار بگذارد»، می‌بیند که می‌تواند اشاره‌ای به مسئولیت روشنفکر در قبال جامعه باشد. تن به تضادها در جامعه و بازتاب آن در ادبیات به عنوان ابزارهایی برای نقد و تحلیل متن، توجه زیادی داشت. از منظر مارکوزه، سرخی آسمان به عنوان «آگاهی کاذب» تفسیر می‌شود. در جوامع استبدادی، ایدئولوژی غالب، نشانه‌های تغییر مانند صبح را جعل می‌کند تا مقاومت را خنثی سازد. اخوان، به عنوان شاعری متعهد، این فریب را افشا کرده و زمستان را ابدی می‌بیند، اما با دعوت به «افروختن چراغ باده»، مقاومت فرهنگی گرامشی را پیشنهاد می‌دهد. در شرایط آنومی مزمن دورکیم، جایی که شب و روز یکسان شده، اعمال فرهنگی مانند می‌گساری جمعی، فضایی برای بازسازی سرمایه اجتماعی بورديو ایجاد می‌کند. این لایه، نقد به بی‌تفاوتی میزبان، یعنی جامعه منزوی را با عاطفه انقلابی ترکیب می‌کند و شعر را از توصیف بحران به فراخوانی برای پایداری در تاریکی تبدیل می‌نماید. در این بند از شعر، تضاد بین «میهمان و میزبان»، «امید و ناامیدی»، «روز و شب» و «زندگی و مرگ»، قابل مشاهده است. این تضادها که باعث می‌شوند شاعر به گونه‌ای شفاف‌تر مدلول خود را به مخاطب انتقال دهد؛ در تحلیل متن نیز مؤثر هستند. شاعر خود را در موقعیتی دوگانه می‌بیند. این امر نشان‌دهنده نوعی بحران هویت و تزلزل جایگاه اجتماعی است. او، خود را در جایگاهی می‌بیند که باید حقیقت را بیان کند، اما این حقیقت، تلخ و ناامیدکننده است. این امر، نمایان‌گر وجود نوعی تردید نسبت به خود و داشتن مسئولیت اجتماعی است. استفاده از نمادهایی چون زمستان، سرما، و تگرگ برای نشان دادن شرایط سخت اجتماعی و سیاسی، از ویژگی‌های بارز این

شعر است که با دیدگاه تین در ارتباط با تأثیر محیط بر ادبیات همخوانی دارد. گزاره «تابوت ستمبر ظلمت نه تو»، نمادی از ساختار قدرت سرکوبگر در جامعه است. شاعر این ساختار را لایه لایه و غیرقابل نفوذ توصیف می‌کند. شعر، نوعی فلسفه اجتماعی را نیز منعکس می‌کند که در آن امید به تغییر از بین رفته و جامعه در وضعیتی ایستا و ناامیدکننده گرفتار شده است. شاعر با استفاده از تصاویری قوی و زبانی نمادین، نقدی عمیق بر وضعیت اجتماعی و سیاسی جامعه خود ارائه می‌دهد. زبان شعر، ترکیبی از زبان محاوره‌ای با کلام فاخر ادبی است. گزاره‌های چه می‌گویی، حریفا و قندیل سپهر، تابوت ستمبر ظلمت نمودهایی از آمیزش این دو گونه زبان در شعر است. لحن شعر، گفت‌وگویی و خطاب است که به آن پویایی و پختگی داده است. استفاده از تصاویر طبیعی برای بیان مفاهیم اجتماعی و فلسفی، از دیگر ویژگی‌های سبکی این شعر است. عبارت شب با روز یکسان است، کنایه از یکنواختی و تغییرناپذیری زمان است. این بخش از شعر، گفت‌وگویی را به تصویر کشیده است که در آن شاعر با لحنی انتقادی و ناامیدانه، توهم امید و تغییر را رد می‌کند. از منظر جامعه‌شناختی هیپولیت تین، این بخش از شعر «زمستان»، بازتابی عمیق از شرایط تاریخی و اجتماعی ایران در دوره پسااستعمار فرهنگی است. «سرما، تاریکی و قندیل سپهر تنگ‌میدان» نمادهایی از انفعال اجتماعی و سیاسی، بی‌تفاوتی روشنفکران و یأس اجتماعی‌اند. شاعر، فرزند نژاد ایرانی، با سابقه‌ای از مقاومت و شعر حماسی، در محیطی سیاسی-اجتماعی قرار گرفته است که امید را در «تابوت ظلمت» دفن کرده است. لحظه تاریخی، زمانه‌ای است که روشنایی «سحر» فریبی بیش نیست و تفاوتی میان «شب و روز» نمی‌گذارد. اخوان با زبانی نمادین و لحنی نومیدانه، به‌درستی بازتاب‌دهنده تأثیر محیط سرکوبگر و لحظه‌ای تاریک از تاریخ معاصر ایران است؛ جایی که حتی «چراغ باده» نیز تنها راهی برای فرار از واقعیت سرد بیرونی است.

سلامت را نمی‌خواهند پاسخ گفت / هوا دلگیر، درها بسته، سرها در گریبان، دست‌ها پنهان، نفس‌ها ابر، دل‌ها خسته و غمگین، درختان اسکلت‌های بلورآجین، زمین دل‌مُرده، سقف آسمان کوتاه، غبارآلوده مهر و ماه، زمستان‌ست

این بند از شعر «زمستان»، با تصاویری متراکم و زبانی موجز، حس خمودگی اجتماعی و کم‌رنگ شدن امید را القا می‌کند. برخلاف بندهای قبلی که حرکتی روایی و گفت‌وگویی داشتند، اخوان به صورت توصیفی-خلاصه‌ای و با ریتم فشرده، تمام عناصر بحران را فهرست می‌کند و در نهایت با جمله خبری قاطع «زمستان‌ست» به پایان می‌رساند. این

ساختار، از نظر جامعه‌شناختی، نشان‌دهنده گذار از توصیف جزئیات انزوا به تشخیص کلی وضعیت اجتماعی است؛ گویی شاعر پس از گردش در کوچه‌های سرد، درها، نفس‌ها و دل‌ها، به یک نتیجه‌گیری قطعی می‌رسد: جامعه در زمستانی ابدی فرو رفته است که امیدی به رهایی از آن نیست. این تشخیص، یادآور مفهوم «آنومی ساختاری» دورکیم است که در آن، فروپاشی هنجارها و پیوندهای اجتماعی وضعیت پایداری است که افراد را به انزوا و بی‌اعتمادی وامی‌دارد. اخوان با این بند، زمستان را از یک فصل طبیعی به یک «وضعیت وجودی-اجتماعی» تبدیل می‌کند که ریشه در سرکوب سیاسی، شکست آرمان‌های ملی و خمودگی سرمایه اجتماعی دارد. اخوان با استفاده از تصاویری مانند «درختان اسکلت‌های بلورآجین» و «غبارآلوده مهر و ماه»، به عناصر فرهنگی و طبیعی ایرانی ارجاع می‌دهد که در فرهنگ پارسی نماد حیات و روشنایی‌اند. اما این عناصر، اسکلت‌مانند و غبارگرفته توصیف شده‌اند، که نشان‌دهنده از دست رفتن هویت جمعی ایرانی در برابر فشارهای اجتماعی است. این تصاویر، حسرت برای گذشته‌ای پرشکوه و همبستگی فرهنگی را که تحت تأثیر بحران‌های معاصر کم‌رنگ شده، بازتاب می‌دهند. زبان شعر، با بهره‌گیری از واژگان پارسی و تصاویر ایرانی، این هویت فرهنگی را تقویت می‌کند. در ادامه، شعر با توصیف «هوا دلگیر، درها بسته، سرها در گریبان، دست‌ها پنهان» فضایی از انزوا، سکون و افسردگی را ترسیم می‌کند که مستقیماً به شرایط اجتماعی-سیاسی ایران پس از کودتا اشاره دارد. گزاره «درها بسته» نمادی از محدودیت‌های سیاسی و سانسور و «دست‌ها پنهان» به انفعال و خودسانسوری در جامعه اشاره دارد. «نفس‌ها ابر» و «دل‌ها خسته و غمگین» نیز بیانگر انسداد ارتباط انسانی و یأس عمیق در محیطی است که امید و تحرک اجتماعی را از روشنفکران سلب کرده است. استعاره «زمستان» در پایان شعر، چکیده‌ای از این محیط خفقان‌زاست که هرگونه گرما و پویایی را از جامعه گرفته است. لحظه تاریخی این بخش از شعر با توصیف «زمین دل‌مُرده» و «سقف آسمان کوتاه»، به روشنی حس محدودیت و ناامیدی مردم در روزگار شاعر را نشان می‌دهد. باومن اذعان می‌دارد که فرهنگ‌های مختلف، «استراتژی‌های زندگی» متفاوتی در پی دارند که کارکرد آن‌ها، انکار یا مقابله با اضطراب‌های ناشی از مرگ اجتماعی است. (بیات‌ریزی و تسلیمی، ۱۳۹۵: ۴۳) از دیدگاه باومن، این تصاویر، «مرگ اجتماعی» را نشان می‌دهند؛ جایی که مردم در وضعیت «اجتماعی مرده» به سر می‌برند و روابط، طبیعت و حتی آسمان، همه در انجماد و محدودیت گرفتار شده‌اند. «غبارآلوده مهر و ماه» به افول آرمان‌های ملی و روشنفکری اشاره

دارد که در این لحظه تاریخی تحت تأثیر سرکوب سیاسی قرار گرفته‌اند. این تصاویر، بازتاب‌دهنده انفعال جمعی و فروپاشی امید در جامعه‌ای است که از مشارکت سیاسی و اجتماعی محروم شده است. «سلامت را نمی‌خواهند پاسخ گفت»، همچنان نماد اصلی فروپاشی ساده‌ترین هنجارهای همبستگی اجتماعی است؛ سلام، که در فرهنگ ایرانی نماد آغاز تعامل و اعتماد است، همچنان مردود است. گزاره پایانی «زمستان‌ست» این لحظه تاریخی را به‌شکلی فشرده و نمادین خلاصه می‌کند. استفاده از واژگان پارسی و تصاویر طبیعی همچون مهر، ماه و زمین به هویت فرهنگی اشاره دارد، اما توصیف آن‌ها به‌صورت غبارآلوده و دلمرده، افول این هویت را در بستر اجتماعی-تاریخی نشان می‌دهد. پایان‌بندی «زمستان‌ست» نقطه اوج شعر است که تمام مضامین یأس، انزوا و سرکوب را در یک کلمه متبلور می‌کند. تحلیل این بند از شعر «زمستان» با تکیه بر دیدگاه تین، نشان می‌دهد که اخوان با مهارت، تجربه جمعی ایرانیان در دهه ۳۰ و ۴۰ را در قالب تصاویر ادبی بازتاب داده است. هویت فرهنگی در ارجاعات بومی و حسرت برای گذشته، شرایط سرکوب‌گرایانه در استعاره‌های انزوا و سرما و لحظه تاریخی در حس فروپاشی امید، همگی در این بند به‌هم پیوسته‌اند. هر چند زبان و لحن بیان دو مقوله جدا از هم هستند اما شاعر «زمستان»، با به خدمت درآوردن هر کدام از اینها برای دیگری، مدلول خود را ارزشمندتر به خوانندگان منتقل کرده است.

۳. نتیجه‌گیری

شعر «زمستان» مهدی اخوان‌ثالث، در پرتو نقد جامعه‌شناختی و با تکیه بر رویکرد سه‌گانه هیپولیت تین، سندی زنده از تجربه زیسته جامعه ایرانی در دوره پساکودتای ۱۳۳۲ است. این شعر نشان می‌دهد که چگونه «نژاد» به‌مثابه فرهنگ و حافظه تاریخی، «محیط» به‌منزله فضای خفقان‌آلود سیاسی - اجتماعی و «لحظه تاریخی» به‌عنوان دوره شکست آرمان‌های ملی، در هم می‌تنند و متنی شاعرانه را به آینه تیره‌وتار یک دوره بحرانی بدل می‌سازند. اخوان، با بهره‌گیری از نماد مرکزی «زمستان»، وضعیت خمود روابط انسانی، فروپاشی اعتماد جمعی، گسست پیوندها و غلبه یأس و ناامیدی را ترسیم می‌کند و به این ترتیب، شعر خود را در جایگاه روایتی از «آنومی ساختاری» جامعه ایرانی قرار می‌دهد.

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که اتکای صرف به سه‌گانه تین، هرچند برای تبیین علیت میان متن و بستر اجتماعی ضروری است، برای فهم لایه‌های عمیق‌تر شعر کفایت

نمی‌کند؛ از این رو، ادغام آن با نظریه‌های جامعه‌شناسان معاصر، افق‌های تحلیلی تازه‌ای گشوده است. از منظر دورکیم، فضای مسلط بر شعر، نمود فروپاشی هنجارها و انسجام اجتماعی است که به نشانه‌ای از ازهم‌گسیختگی ساده‌ترین صورت‌های همبستگی بدل شده است. نظریه انطباق مرتون، این وضعیت را به صورت «عقب‌نشینی» و کناره‌گیری منفعلانه از اهداف و ابزارهای مشروع اجتماعی تبیین می‌کند و بندهای آغازین شعر، تجسم عینی همین الگوست. در پیوند با این دو، مفهوم «مخاطره اجتماعی» اولریش یک، محدود شدن افق دید به «پیش‌پا» و ناتوانی از درک آینده را در بستر جامعه‌ای ناامن و بحران‌زده برجسته می‌سازد.

از سوی دیگر، تحلیل شعر با الهام از اندیشه فوکو، نشان داد که سرمای سوزان زمستان، صرفاً یک وضعیت طبیعی نیست، بلکه نمادی از نظارت پانوپتیکونی و درونی شدن قدرت است؛ جامعه‌ای که در آن «سرها در گریبان» و «دست‌ها پنهان» است، در واقع زیر سیطره سازوکارهای خودسانسوری و ترس دائمی به سر می‌برد. در این میان، بوردیو با طرح سرمایه اجتماعی، امکان فهم ژرف‌تر فروپاشی شبکه‌های حمایتی، بی‌اعتمادی متقابل و عاطفه‌زدایی روابط انسانی را فراهم می‌کند. اخوان در بندهای مختلف شعر، با تأکید بر از دست رفتن دیدار یاران، محبت اکراه‌آمیز و نفسی که به سان «دیوار» شده، همین تحلیل رفتن سرمایه اجتماعی را زبان شعری می‌بخشد.

در سطحی دیگر، با ارجاع به مفاهیم از خودبیگانگی مارکس، «لولی‌وش مغموم»، «سنگ تپیاخورده» و «نعمه ناجور» به نماینده جمعی فرودستان و روشنفکران طردشده جامعه پساکودتا تبدیل می‌شود؛ سوژه‌ای که نه به شرق و نه به غرب متعلق است و بی‌رنگی و حاشیه‌نشینی او نمادی از بحران هویت و طرد ساختاری است. با این همه، شعر در سطح توصیف بحران متوقف نمی‌ماند. با بهره‌گیری از مفهوم «مقاومت روزمره» جیمز اسکات، دعوت به «در گشادن»، «پاسخ‌گفتن سلام» و «افروختن چراغ باده»، کنش‌هایی کوچک اما معنادار برای احیای همبستگی و شکستن حلقه انزوا تلقی می‌شوند؛ کنش‌هایی که در دل فضای سرکوب، امکان بازسازی سرمایه اجتماعی و امید جمعی را به گونه‌ای پنهان و تدریجی فراهم می‌کنند. در نهایت، می‌توان گفت شعر «زمستان» در این خوانش چندنظریه‌ای، فراتر از یک اثر برجسته ادبی، به متنی جامعه‌شناختی بدل می‌شود که در آن، اخوان‌ثالث همزمان نقش راوی بحران، منتقد ساختارهای قدرت و فراروینده امید را بر عهده دارد. زمستان او، تنها روایت یأس نیست؛ زمستانی است که در دل خود، امکان بهار را در قالب فراخوانی برای همبستگی، بیداری و مقاومت روزمره حمل می‌کند.

کتابنامه

- ابوالحسن تنهایی، حسین و صومعه حضرتی، زهرا (۱۳۸۸). «بررسی نظری پژوهش‌های سرمایه اجتماعی در جامعه ایران». *فصلنامه علوم رفتاری*، شماره ۱، صص ۲۹-۵۲.
- احمدی، حبیب و دهقانی، رودابه (۱۳۹۴). «آراء و اندیشه‌های اولریش بک؛ نظریه پرداز جامعه مخاطره آمیز». *فصلنامه توسعه اجتماعی*، دوره ۱۰، شماره ۲، صص ۱۰۱-۱۲۶.
- اخوان ثالث، مهدی (۱۳۹۷). *زمستان*، تهران: زمستان.
- الیوت، آنتونی و ترنر، برایان (۱۳۹۰). *برداشت‌هایی در نظریه اجتماعی معاصر*. ترجمه فرهنگ ارشاد، تهران: نشر جامعه‌شناسان.
- باربری، پی‌یر (۱۳۷۸). *نقد جامعه‌شناختی*. ترجمه جمال آل احمد. نشریه هنر، شماره ۴۱، صص ۷۰-۶۰.
- بورديو، پی‌یر (۱۳۹۰). *تمایز: نقد اجتماعی قضاوت‌های نوعی*. ترجمه حسن چاوشیان. تهران: نی.
- بیات‌ریزی، زهره و تسلیمی، رضا (۱۳۹۵). «مروری انتقادی بر اندیشه‌های اجتماعی در باب مرگ با توجه به وضعیت خاص ایران». *مطالعات اجتماعی ایران*، دوره نهم، شماره ۳ و ۴، صص ۳۶-۵۶.
- پورتس، الخاندرو و دیگران (۱۳۸۹). *سرمایه اجتماعی؛ اعتماد، دموکراسی و توسعه*. ترجمه حسن پویان و افشین خاکباز، تهران: شیرازه.
- پی‌یتر، آندره (۱۳۵۲). *مارکس و مارکسیسم*. ترجمه شجاع‌الدین ضیائیان. تهران: دانشگاه تهران.
- تادیه، ژان ایو (۱۳۷۷). *نقد ادبی در سده بیستم*. ترجمه محمدرحیم احمدی، تهران: سوره.
- حصارکی، محمدرضا و مهین خطیب‌نیا (۱۴۰۰). «بازتاب بن‌مایه‌های جامعه‌شناختی و اجتماعی شعر در ادب معاصر در مقایسه با سایر ادوار شعر فارسی». *پژوهش‌های جامعه‌شناختی*، ۱۵(۳): ۱۳۷-۱۶۳.
- خسروی‌شکیب، محمد و مجتبی جوادنی‌نیا (۱۳۹۱). «دیالکتیک شکل و محتوا در شعر زمستان اخوان ثالث». *مجله بوستان ادب*، ۴(۲): ۷۷-۹۸.
- رسولیان، کمال و کوشش شبستری، رحیم (۱۴۰۴). «سندیت جامعه‌شناختی ادبیات». *پژوهش‌های ادبی و اجتماعی*، سال سوم، شماره مسلسل دهم، صص ۶۷-۸۴.
- ریتزر، جورج (۱۳۷۴). *نظریه‌های جامعه‌شناسی*. ترجمه احمدرضا غروی‌زاد، تهران: جهاد دانشگاهی.
- ریتزر، جورج (۱۳۸۰). *نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر*. ترجمه محسن ثلاثی، *نقدنامه علوم اجتماعی*، چاپ پنجم، تهران: علمی.
- زرین‌کوب، عبدالحسین (۱۳۹۲). *نقد ادبی*، چاپ دهم، تهران: امیرکبیر.
- زمانی، سمانه (۱۳۹۳). «بنیان‌های نظم اجتماعی و بحران جامعه مدرن در اندیشه ماکس وبر و امیل دورکیم». *فصلنامه حقوق ملل*، شماره ۱۴، صص ۴۷۹-۵۰۶.
- شارون، جوئل (۱۳۷۹). *ده پرسش از دیدگاه جامعه‌شناسی*، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نی.

نقد و تحلیل جامعه‌شناختی شعر «زمستان» ... (کمال رسولیان و دیگران) ۴۳۳

- شمیسا، سیروس (۱۳۸۸). *نقد ادبی*. ویرایش دوم، تهران: میترا.
- کوئن، بروس (۱۳۸۶). *مبانی جامعه‌شناسی: با تجدید نظر اساسی و اضافات*. ترجمه غلامعباس توسلی و رضا فاضل، تهران: سمت.
- گلدمن، لوسین (۱۳۷۷). *درآمدی بر جامعه‌شناسی ادبیات*. ترجمه محمدجعفر پوینده، تهران: نقش جهان.
- گوردن، کی‌والتر (۱۳۷۰). «درآمدی بر نقد ادبی از دیدگاه جامعه‌شناختی». ترجمه دکتر جلال سخنور. *ادبستان فرهنگ و هنر*، شماره ۲۳، صص ۳۷-۳۹.
- گیدنز، آنتونی و بردسال، کارن (۱۳۸۷). *جامعه‌شناسی*. ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نی.
- فرشیدورد، خسرو (۱۳۸۲). *درباره ادبیات و نقد ادبی*. جلد اول، تهران: امیرکبیر.
- فوکو، میشل (۱۴۰۳). *مراقبت و تنبیه؛ تولد زندان*. ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهاننیده، تهران: نشر نی.
- محمدی، زهرا و ایوب اسماعیل‌نژاد (۱۳۹۶). «کاربست نظریه مایکل ریفاتر بر شعر زمستان اخوان ثالث». *فصلنامه پازند*، ۱۳ (۵۰-۵۱): ۸۱-۹۱.
- مغیث، امیرحسین و طاهره موسیوند (۱۳۹۷). «تحلیل ساختاری شعر زمستان اخوان ثالث». *رخسار زیان*، ۲ (۶-۷): ۲۵-۴۶.
- ناظرزاده کرمانی، فرهاد (۱۳۷۰). «نگاهی به اندیشه‌های هیپولیت تین و نقد جامعه‌شناختی ادبیات و هنر». *نشریه نمایش*، دوره قدیم، سال چهارم، شماره ۴۳، صص ۲۲-۲۹.
- وحیدا، فریدون (۱۳۸۸). *جامعه‌شناسی در ادبیات*. ج ۲، تهران: سمت.

H. A. Taine. (1886). *History of English Literature*. Translated By H. Van Laun. One of the Masters At the Edinburgh Academi. With a Preface Prepared Expressly for this Tramlation by the Authop. TWO VOLUMES IN ONE. NEW YORK HENKY HOLT AND COMPANY.

Merton. Robert K. (1964). *Anomie, Anomia and Social Interaction: Cnotexts of Deviant Behavior in Marshall B. Clinard, (Ed.) Anomie and Deviant Behavior: A Discussion and Critique*, NY: The Free Press.

Scott. J. (2002). *Every Day Resistance in Cultural Resistance Reader by Duncombe*, London: Verso.